

בין שינה פלאית למסע בזמן – המערה כאינקובטור ערכי ודידקטי ב"מנהרת-הזמן" לגלילה רון-פדר-עמית

יעקבה סצ'רדוטי

*"על כן כפני הזר הקבילו את פניו. ישנם, הורציו,
בשמים ובארץ דברים שנפלאו מדעת חכמיה."*¹

הקדמה

מערה בעלת כוח מיסטי מסתורי שמחזירה אל העבר את הבאים לפתחה היא הווקטור הספרותי המניע את העלילות בסדרה "מנהרת-הזמן" לגלילה רון-פדר-עמית.² קיומה הפיזי של המערה אינו אלא כיסוי לישות פלאית שמושכת בחוטי ההתרחשויות, רוקמת את מעשה העלילה ומשעבדת את הגיבורים האנושיים לרצונותיה, כשמטרה אחת היא פדגוגית – הוראת ההיסטוריה והמורשת הלאומית, והאחרת דידקטית – חינוך לנורמות ולערכים לאומיים ומוסריים. המערה,³ הצפונה בשכונת רמות בירושלים, היא גלגול מודרני של מערות ספרותיות קדומות.⁴ כמותן היא שער שדרכו עוברים הגיבורים מההווה הגלוי והטריוויאלי לעבר הנסתר והמסעיר,

¹ שייקספיר, ויליאם. (1981). תרגום: שלונסקי, אברהם. **המלט**. תל אביב: ספרית פועלים, עמ' 44.

² בסדרה "מנהרת-הזמן" 64 ספרים. הראשון – "מנהרת-הזמן" 1 – **ירושלים במצור** ראה אור בשנת 1997 והאחרון (עד עתה) "מנהרת-הזמן" 64 – **ימי הצנע** ראה אור בשנת 2014.
³ בסדרה מכונה המערה בפי הגיבורים "מנהרת הזמן". שתי סיבות לכך: א. היות המערה כוח פלאי שמעביר את הגיבורים בזמן. ב. היות שהמערה מתפצלת למנהרות שדרכן עוברים הגיבורים בזמן.

⁴ על מקומה ועל משמעויותיה השונות של המערה בתרבות המערבית עומדת רות קלדרון: "המערה היא מעין חדר טבעי העשוי לסמל רחם, לידה מחודשת, מקום מחבוא, תת-תודעה (מקום הסמוי מן העין), סוד, מרחב מקודש הקשור באל, כמו גם שער בין העולם הגלוי לבין העולם התחתון." (קלדרון, 2009, 290)

שבלעדיו לא יתקיים ה"כאן ועכשיו" וכמותן היא סמכות פדגוגית להוראת אושיות אדם וחברה. תכונותיה אלה של המערה נשענות על עיצובן הספרותי של שתי מערות קדומות שנקשרות לדמותו של חוני המעגל ומופיעות בתלמוד הבבלי ובתלמוד הירושלמי. מספר התלמוד הבבלי :

אמר : האם יש מי שישן שבעין שנין בחלום? יום אחד הלך בדרך, ראה אדם אחד שנוטע חרוב אמר לו : זה, עד כמה שנים טוען פירות. אמר לו : עד שבעים שנה. אמר לו : פשוט לך שאתה חי שבעים שנה. אמר לו אדם זה : עולם מלא חרובים מצאתי. כפי ששתלו לי אבותיי, שותל גם כן אני, לבני. ישב אכל פיתו, באה לו שינה, וישן. הקיפה אותו שן סלע, ונעלם מן העין, וישן שבעים שנה. כאשר קם, ראה אדם אחד שמלקט מהם. אמר לו : אתה הוא ששתלת אותו? אמר לו : בן בנו אני. אמר לו : נמצא מכאן שישנתי שבעים שנה. וראה את חמורו שנולדו לה עדרים עדרים. הלך לביתו, אמר להם : בנו של חוני, האם הוא חי? אמרו לו : בנו איננו, בן בנו ישנו. אמר להם : אני חוני המעגל. לא האמינו לו. הלך לבית המדרש שמע את החכמים שאומרים : מאירות הלכותינו כבשנות חוני המעגל שכאשר היה נכנס לבית המדרש, כל קושיה שהייתה להם לחכמים, היה פותר להם. אמר להם : אני הוא, ולא האמינו לו, ולא עשו לו כבוד כראוי לו. חלשה דעתו, ביקש רחמים, ומת. אמר רבא : זהו שאומרים אנשים, או חברה, או מיתה. (תלמוד בבלי, סדר מועד, מסכת תענית, פרק ג, דף כג, א, גמרא).

בשינוי משל ונמשל נכתב בתלמוד הירושלמי :

אמר רבי יודן הגר : חוני המעגל הזה הוא בן בנו של חוני המעגל. חוני המעגל, היה סמוך לחורבן בית המקדש, יצא לשדה אצל הפועלים. עד שהוא שם ירד מטר, נכנס לו למערה. משישב, נתנמנם וישן לו. והיה שקוע בשנתו שבעים שנה עד שחרב בית המקדש, ונבנה פעם שניה. לסוף שבעים שנה ניעור משנתו, יצא לו מן המערה, וראה עולם מתחלף. זוויות שהיו כרמים, עושות זיתים, זוויות שהיו זיתים, עושות זרעים. שאל את בני המדינה, אמר להם : מה קול בעולם? אמרו לו : ואין אתה יודע מה קול בעולם? אמר להם : לא. אמרו לו : מי אתה? אמר להם : חוני המעגל. אמרו לו : שמענו שהיה נכנס לעזרה והיא מאירה. נכנס והאירה, וקרא

על עצמו: "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים." (תלמוד ירושלמי, סדר מועד, מסכת תענית, פרק ג, דף טז, פרק ג הלכה ט גמרא).

בשתי המערות נם חוני המעגל תנומה של שבעים שנה, אך בעוד האגדה בתלמוד הבבלי היא "סיפור אנושי טראגי, על הפקפק בכדאיות המאמץ שמתאמץ אדם בהווה, והדורות הבאים עתידים להפיק הנאה מעמלו" (בן-ארי, 2004), זו המופיעה בתלמוד הירושלמי היא אגדה אופטימית על שכרו של המאמין.

כניסה למרחב נְסִי

הן בתלמוד הבבלי והן בתלמוד הירושלמי נשענים סיפורי המערה על מבנה עלילתי תלת-שלבי: הכניסה למערה, היציאה ממנה והכניסה לעזרה (תלמוד ירושלמי) או לבית המקדש (תלמוד בבלי). (קלדרון, 2009, 300) הכניסה למערה, בשני נוסחיה, מתרחשת בנסיבות מציאותיות: בתלמוד הבבלי פוגש חוני איש הנוטע עץ חרוב. השניים משוחחים על אודות חשיבות הרצף הבין-דורי, חוני אוכל את פְּתוֹ ונרדם. בתלמוד הירושלמי עולה חוני להר לבקר את הפועלים, כאשר גשם סוחף מאלצו להיכנס למערה ולמצוא בה מחסה. הכניסה למערה בשני הנוסחים היא מקרית ומונעת אם מכוח טבעי (גשם) ואם מכוח מיסטי – חולות נודדים שיוצרים סביב חוני תלולית עפר (קלדרון, 2009, 296). אך בעוד התלמוד הירושלמי מסמך את "שנתו" של חוני לחורבן בית ראשון וגלות בבל, הסמכה שמשרתת את הפן הדידקטי המדגיש את "המשכיות הדורות אחרי הגלות"⁵ (שם, 299) הזמן בתלמוד הבבלי אינו מצוין, ובכך משרת את המסר האוניברסלי על אודות "נתינה ללא תנאי" (שם) שאינה תלויה זמן ומקום.⁶

---

⁵ על המשולש המיסטי הנוצר בין המערה, ארץ ישראל כארץ האבות והקדושה והקשר הבין-דורי ראו: **מעשה העץ** לשיי עגנון (עגנון, 2008).
⁶ על הקשר שבין מערה להשכלה ועל תפקידה של המערה כמקום בו מתחרשת אינקובציה דידיקטית ראו: משל המערה לאפלטון. (אפלטון, 1956)

מנהרת-הזמן כמערה בתלמוד הירושלמי באה אף היא לחנך על אודות חשיבותו של הרצף הבין-דורי והכרחיותו לקיומם של הלאום והאומה, ולכן אירועי ההווה, שמניעים את כניסתם של הגיבורים למערה, נסמכים על האירועים ההיסטוריים שהגיבורים יחוו ומקושרים אליהם. ההקבלה העלילתית בין התרחשויות ההווה ובין התרחשויות העבר נבנית באמצעות ארבעה סוגי אנלוגיות טקסטואליות שמופיעות בווריאציה זו או אחרת בפרק הפותח את כל אחד מספרי הסדרה. אנלוגיה אחת היא **אנלוגיה מרחבית**. משמע, המרחב הפיזי הוא המעורר את העבר מתרדמתו; יציאתה של משפחת שחורי לטיול בצפת מעוררת את סיפורה של "מחלקת הישע" ("מנהרת הזמן" 7, 21). נסיעתם של הוריה של שרון לחתונה בעפולה ולביקור משפחתי במעלות היא זרז לסיפור "חומה ומגדל" ("מנהרת הזמן" 2) ולאסון מעלות ("מנהרת הזמן" 55). תלונה שמוגשת במשטרת "מגרש הרוסים" מעלה את עברו של המקום ככלא מנדטורי שבו התאבדו משה ברזני ומאיר פיינשטיין ("מנהרת הזמן" 11). ארוחת צהריים במלון המלך דוד היא קטליזטור לסיפור פיצוץ המלון בידי האצ"ל ו"השבת השחורה" ("מנהרת הזמן" 13), ואילו שיחה עם בני דודים על בית הספר הריאלי בחיפה מעלה את סיפורו של חיים לסקוב, מתלמידיו הידועים של המוסד ("מנהרת הזמן" 59).

האנלוגיה השנייה היא **אנלוגיה מבוססת אירוע**. משמע, אירוע בעל חשיבות במרחב הפרטי של הגיבורים מקביל לאירוע מכונן במרחב הלאומי; שילובם של שני תלמידים אתיופיים בבית הספר מעלה את סיפור "מבצע משה" להעלאת יהודי אתיופיה ("מנהרת הזמן" 6). יומן מסע, מתנת יום ההולדת של דן לשרון, מתגלגל ליומן המסע של אבשלום פיינברג וסיפורה של מחתרת ניל"י ("מנהרת הזמן" 18). הפסקת חשמל יזומה היא חזרה לימים שבהם נאבק פנחס רוטנברג על הקמת תחנת הכוח החשמלית בנהריים ("מנהרת הזמן" 27). יום שלג נדיר בירושלים מלבין את אדמת סלובניה שעליה מתכוננים חנה סנש וחבריה לצאת למשימתם ("מנהרת הזמן" 30). הפגנת תלמידים שדורשים שקולם יישמע בהנהלה, מטרתה

"להסביר לנו שכבר לפני הרבה שנים היו אנשים שחשבו שלילדים יש זכויות ושמגיע להם כבוד" ("מנהרת-הזמן" 40, 60) והצגות לכבוד חנוכה ופורים אין כמוהן כסיבה לחזור לעבר, לראיין את יהודה המכבי ("מנהרת-הזמן" 41) או לפגוש את אסתר המלכה ומרדכי⁸ ("מנהרת-הזמן" 52).

אנלוגיה שלישית היא אנלוגיה ערכית, שבמסגרתה האדרת העבר ההרואי באה להדגיש את זילות ההווה; חופשה באילת שמתאפיינת בנהנתנות חומרית היא ניגוד מוחלט לסיפור הגבורה שבכיבוש אום רשרש והנפת דגל הדיו ("מנהרת-הזמן" 10), ריב על שלט הטלוויזיה מתמוסס אל מול גבורת מגיני תל חי ("מנהרת-הזמן" 3), ויכוח על טיול לכנרת אין בו מהדרו של ויכוח על רצונה של נערה לצאת לפעולה של הפלמ"ח ("מנהרת-הזמן" 4) וקובלנות על דודנים שבאים לביקור בחג הפסח מתגמדות לנוכח קרבות "פלוגות האש" של אורד וינגייט ("מנהרת-הזמן" 7).

אנלוגיה רביעית היא **אנלוגיה מוסרית**, שבאה להדגיש את ההידרדרות המוסרית שפשטה בחברה בכלל ובנוער בפרט. נהג שפגע במכוניתו של אביה של שרון ונמלט מהמקום בחריקת בלמים מייצג את ישראל של שנות האלפיים, שמעומתת עם הקרבתם של משה ברזני ומאיר פיינשטיין ("מנהרת-הזמן" 11). שניר, ה"שוויצר" של הכיתה מוצג באופן אנלוגי ניגודי לדמותו הענווה של אברהם שפירא, השומר היהודי הראשון ("מנהרת-הזמן" 12). הדרת ילדים ממסיבה כיתתית היא אובדן הדרך של הקולקטיביזם היהודי וההקרבה למען האחר שבפעולת "ליל הגשרים" ("מנהרת-הזמן" 16) ומרד גטו ורשה ("מנהרת-הזמן" 19).

כבאגדות התלמודיות, הכניסה למערה במנהרת-הזמן היא כניסה ל"מרחב אקסקלוסיבי" (קלדרון, 2009, 290), אשר אינו פותח את שערו לכל דכפין. את הוד העבר יחוו רק מי שהמערה חפצה ביקרם. המערה

---

⁸ במקביל יש כמה סיפורים שבהם הקשר שבין התרחשויות ה"כאן ועכשיו" ל"ישם ואז" מעורפל ותמוה; יציאה לנטיעות בט"ו בשבט מנביעה את סיפור רציחתו של אברהם (יאיר) שטרן ("מנהרת-הזמן" 28). איסור על שימוש בטלפונים ניידים במהלך השיעורים מוביל למלחמת עיראק הראשונה ("מנהרת-הזמן" 53) וכתבת חוויות העבר בסדר היסטורי בידי דן ושרון מעבירה את הילדים לתקופת "מלחמת השפות" ("מנהרת-הזמן" 57).

מוסבת בידי דן ושרון לטריטוריה פרטית, שבה פורשים שטיח ואליה מביאים מיני מזונות (בקבוק קוקה קולה, "ביסלי", מימיית מים, מקלות מלוחים ו"כיף-כיף") וציוד לעת צרה (פנס, נרות, גפרורים, חבל ארוך ומצלמת וידיאו), ("מנהרת-הזמן" 1, 12) כי כך היא חפצה. ב"מנהרת הזמן" 28 מגלים דן ושרון כי השיח החוסם את פתח המערה נעלם. רק לאחר שילדי הכיתה שעוסקים בנטיעות לכבוד ט"ו בשבט עוזבים את האזור, המערה נבקעת "כאילו היתה קליפה של ביצה." ("מנהרת-הזמן" 28, 22) בתגובה לרצונו של עופר, הילד השחצן של הכיתה, להיכנס למערה, תוהה שרון: "אתה חושב... שגם הוא יכול... לחזור אחורה בזמן? [...]. אתה חושב... שילדים כמוהו מגיע שייתנו להם דבר כזה?" ("מנהרת-הזמן" 5, 31). ואכן, עופר אינו מקבל אישור כניסה. אישור כניסה מקבלים בספר זה רחל ודודו, גיבורי "מנהרת הזמן" 1. הם שהוכיחו את גבורתם במלחמה נגד הלגיון הירדני וחברי הכנופיות הערביות, ונמצאו ראויים.

המערה אינה אוהבת, בלשון המעטה, כשנכנסים אליה "זרים", אך יש והיא מזמינה אותם אליה. היתר כניסה חד-פעמי מקבלים כמה ילדים מן ההווה והדבר הוא בהחלט למורת רוחו של דן – "האפשרות שהמערה שלנו תהפוך מוקד עלייה לרגל ומכל הארץ יגיעו הנה ילדים [...]. לא מצאה חן בעיני" ("מנהרת-הזמן" 37, 29). שרון, שמנסה לפענח את הסיבות לאישורי הכניסה, תוהה האם "המנהרה בוחנת אותנו. אולי היא רוצה לבדוק איך אנחנו מתנהגים כשמישהו פולש אליה" (שם, 32). אך כפי שדודו ורחל מקבלים אישור כניסה בזכות גבורתם, כך גם מאחורי כניסתם של ילדים אחרים למערה עומדות נסיבות מיוחדות אשר מוכיחות שהמטרה מקדשת את האקסקלוסיביות. ראשון לנכנסים הוא דווקא ערן, אחיו של דן ואויבו המושבע. "כרטיס הכניסה" של ערן הוא מטלה בית-ספרית. ערן נתבקש לכתוב חיבור על האנטישמיות, והיות שהוראת ההיסטוריה היא אחת ממטרותיה של המערה, נפתחים השערים לפניו. ערן נפגש עם אלפרד דרייפוס וזוכה לחוות את המסע בזמן, אך כעונש על אופיו המתנשא אין הוא זוכר את המפגש, וכך, לשמחתו של דן, "מנהרת-הזמן" נשארה שלנו,

ושלנו בלבד" ("מנהרת-הזמן" 29, 92). כניסתו של ערן למערה זהה לכניסתם של שלושת בני הדודים – יונתן, יונדב ויוחנן. הם זוכים לפגוש את חיים לסקוב ולו כדי להוכיח להם שמנהרת-זמן קיימת במציאות. גם הם כערן נענשים על פקפוקם בכך שאינם זוכרים מאומה מהמפגש המרגש ("מנהרת הזמן" 59, 95). את צפונותיה חושפת המערה לפני ילדים כדורן גל, עמית אבידור וצור גרטנר מפני שקראו את ספרי מנהרת-הזמן "מספר פעמים" ("מנהרת-הזמן" 37, 39) אך לא רק. על דורן מוטלת המשימה לספר לבן-גוריון, שחזונו לשלום ולפריחת השממה יתקיים, ("מנהרת-הזמן" 37) על עמית הוטלה המשימה לכתוב עבודה על רון ארד ("מנהרת-הזמן" 38) וצור מתהדר בקרבה משפחתית – הסופרת שכתבה את הסדרה מנהרת-הזמן היא בת דודה של אמו ("מנהרת-הזמן" 58, 21).

נקודת תפנית בסדרה, שמערערת את זכויות הכניסה הבלעדיות מתגלה ב"מנהרת-הזמן" 51, כאשר דן מגלה שהמנהרה מאפשרת לשלושה ילדים מהעבר "לצאת מהפתח של ההווה, שמבחינת[ם] הוא הפתח של העתיד" ("מנהרת-הזמן" 51, 17) ומפקיעה בכך את בלעדיותו של דן על המערה. ב-1939 היתה המערה נחלתם של עמיקם, אורי ובני, שיוצאים למלחמה בספר הלבן של מקדונלד. מאחורי השיח החוסם את פתח המערה מופיע ב"מנהרת-הזמן" 55 ראשו של איתן אבידור ממושב רם-אורן ובן דודן של עמית אבידור ("מנהרת-הזמן" 30) וניצן אבידור ("מנהרת-הזמן" 47). איתן שמע מבנות דודיו על הרפתקאותיהן במנהרת-הזמן ורוצה אף הוא לחוותן. הוא תכנן לבקש מהן ביקור במנהרה, אך זו ניחשה את כוונותיו, קיצרה את הדרך וצירפה אותו למסעם של דן ושרון במעלות. מפתיע עד מאוד הוא הגילוי כי בתקופת "מלחמת השפות" היתה המערה שייכת לנחומי ולגאולה, ובעבורם היתה זו "מנהרת-זמן שמובילה לעתיד" ("מנהרת-הזמן" 57, 69). "כבר ניצלתי אותה כמה פעמים," מספר נחומי, "חזרתי לעתיד, והגעתי אפילו למאה ה-22. אבל הפעם חלה תקלה [...] במקום שאנוכי אגיע למקום שרציתי, ילדים מהעתיד נפלו לתוך התקופה שלי" (שם, 69-70). בעזרת מנהרת-העתיד מוצא נחומי את מיכל, אהובת ליבו, שבשנת 2112 חוגגת את

בת המצווה, ומדי פעם "מנהרת-העתיד של נחומי מסכימה להביא אותו לאן שהוא מבקש, כלומר שוב ושוב אל אותה שנה, כדי שהוא יחזור ויפגוש את מיכל אהובתו" (שם, 72).

המערה – אמא אדמה

ה"אקסקלוסיביות" של המערה במנהרת-הזמן אינה באה לידי ביטוי רק במתן "היתרי כניסה" לאורחים מסוימים. כמערות בתלמוד הבבלי והירושלמי, המערה היא "מרחב נְסִי ופלאי" (קלדרון, 2009, 290) המגלה את צפונותיו וכוחותיו במשורה. "מהיום שבו גילינו אותה לראשונה, אנחנו מנסים להבין את דרך הפעולה שלה," קובל דן, "אבל בכל פעם שנדמה לנו שאנחנו מתקרבים לפתרון, היא מבלבלת אותנו ופועלת בדרך בלתי צפויה" ("מנהרת-הזמן" 22, 25). את צפונותיה מגלה המערה לנמעניה החוץ-טקסטואליים והפנים-טקסטואליים בהדרגה. על הגיבורים לעבור הרפתקאות רבות ועל הקוראים לקרוא את כל ספרי הסדרה על מנת לגלות כי מנהרת-הזמן "אינה מנהרה שמקיימת משאלות" ("מנהרת-הזמן" 7, 28), היא פועלת לפי "רצונה שלה" ("מנהרת-הזמן" 10, 30), "היא לא איזה עבד שמציית לפקודות של אדונו, היא לא עושה מה שמבקשים ממנה, יש לה תוכנית משלה" ("מנהרת-הזמן" 29, 32), היא "אוהבת לשחק משחקים" ("מנהרת-הזמן" 55, 34), והיא יכולה להעביר את הילדים קדימה ואחורה בזמן גם באותה הרפתקה עצמה ("מנהרת-הזמן" 23, 72). מפולות, רעידות אדמה וחולות טובעניים הם "רק עוד תעלול" שאמור להעביר את הילדים "למקום אחר ולתקופה אחרת" ("מנהרת-הזמן" 16, 28), ובחירתה להעביר את הילדים לאירוע זה או אחר היא מכוונת, כי "האירוע הזה היה כנראה אירוע חשוב" ("מנהרת-הזמן" 59, 52). ביכולתה של המערה הפלאית אף להעניק לילדים כוחות על-טבעיים. בזכותה יכולים הילדים לדבר ולהבין את השפה המדוברת במקום ובזמן ספציפיים ברמה של דוברים ילדים,

להפוך ל"רואים ואינם נראים"⁹ ולקנות מזון בכסף מקומי שמופיע בכיס המכנסיים.

תיאור הכניסה למערה והעברתם בזמן של הגיבורים מעוצב במנהרת-הזמן כתהליך על-טבעי ופנטסטי. ב"מנהרת-הזמן" 1 מתפורר הקיר האחורי של המערה ופוער חור עגול שהוא תחילתה של מנהרה שיש לה התחלה, אך לא סוף, והיא מתפצלת לכמה פתחים שאת כיוונם איש אינו יודע. מהותם של שני הפתחים נחשפת ב"מנהרת-הזמן" 2: מפתח אחד – הפתח העגול, נכנסים אנשים מן העבר ומהפתח השני, הנחבא מאחורי השיחים, אנשים מההווה וב"מנהרת-הזמן" 3 מגלים הילדים כי המנהרה הראשית מובילה לצומת של שלוש מנהרות, אשר כל אחת מהן פונה לכיוון אחר. המערה היא ישות מתעתעת. יש והיא הולכת ונעשית צרה ונמוכה ככל שדן ושרון מתקדמים בתוכה ("מנהרת-הזמן" 3), ויש והיא רחבה וגבוהה וניתן להלך בה בזקיפות קומה ("מנהרת-הזמן" 6). יש והפתח העגול משנה את מיקומו מצידה הימני של המערה לתקרה ("מנהרת-הזמן" 5) ויש והוא נעלם כליל ועמו קיר המערה ("מנהרת-הזמן", 6). יש ונדמה כי ה"מערה נוסעת" ("מנהרת-הזמן" 2, 14) ויש והיא מרעידה את אמות ספיה וגורמת למפולות אבנים החוסמות את פתחיה ("מנהרת-הזמן" 4; "מנהרת-הזמן" 10). יש והיא מציבה את העבר בפתחה עוד בטרם ייכנסו אליה הילדים ("מנהרת-הזמן" 2; "מנהרת-הזמן" 11) ויש והיא הופכת לביצה טובענית ("מנהרת-הזמן" 16). יש והיא נעלמת כליל ולא ניתן למצוא את פתחה ("מנהרת-הזמן" 29) ויש והיא מופיעה בחלום ("מנהרת-הזמן" 22, "מנהרת-הזמן" 23). יש והיא מתגלית כרוח חזקה ויש כשואב אבק עוצמתי ("מנהרת-הזמן" 38). יש והיא מכווצת את פיה ולא מאפשרת לילדים להיכנס ("מנהרת-

---

⁹ היכולת לראות את דן ושרון גם בעת הפיכתם לבלתי נראים היא זכות ששמורה רק לדמויות ה"טובות" כאלפרד דרייפוס, אשתו, לואי ולאחיו, כמו גם לאנטלי, לוחם החופש הציוני, ולרון ארד. מהדמויות הבאות להרע לדמויות ההיסטוריות ההרואיות נשללת זכות זו.

הזמן" 52) ויש והילדים נתקעים בפתחה – חצי גוף בהווה וחצי גוף בעבר ("מנהרת-הזמן" 57).

ככל שהגיבורים והנמענים נחשפים יותר ויותר לצפונות המערה, הם מגלים שהיא מקבלת אותם בכל פעם "בפנים חדשות" ("מנהרת-הזמן" 28, 28) וכי יש לה "כל מיני שיגעונות" ("מנהרת-הזמן" 37, 60).

ככל שמתקדמת הסדרה, תהליך הכניסה למערה ותחילתו של המסע בזמן הוא פלאי יותר ומותח את קווי הדמיון עד לקצה גבולם. אל משימתו האחרונה של הנווט רון ארד מגיעים הילדים לאחר שכתבו פתקי בקשה והצמידו אותם לקירות המערה. "פתאום [...] פרצה רוח חזקה [...] תלשה את כל הפתקים מהקיר, וכמו שהיא פרצה בבת-אחת, כך היא חדלה בבת-אחת [...] הרוח תלשה את הפתקים ושאלה אותם כאילו היא שואב אבק" ("מנהרת-הזמן" 38, 28). אל בית היתומים של יאנוש קורצ'אק ברחוב קרוֹמְלֵנָה מגיעים דן ושרון באמצעות מופע אורות צבעוני – "הקירות של המערה רעדו והחליפו צבעים [...] קיר אחד נהיה אדום, קיר שני נהיה צהוב, קיר שלישי נהיה ירוק. ופתאום הצבעים החליפו מקומות [...] והתקרה התקרבה אלינו כאילו היא עומדת למעוך אותנו [...] הפתח של המנהרה נראה כמו פֶּה עם שפתיים והיו לו אפילו שיניים [...] ואנחנו נשאבנו פנימה" ("מנהרת-הזמן" 40, 25). אל תקופת מלחמת החשמונאים נשאבים הילדים דרך מקורה של ציפור שחרור שנפער ללוע ענקי ("מנהרת-הזמן" 41, 27). אל שנת 1991 ומלחמת המפרץ הראשונה מוזמנים דן ושרון באמצעות הודעת אס-אס-אס ששולחת המערה: "המתנה מחכה לך במערה. שמור עליה כי בבוא הזמן תצטרך להחזיר אותה לפיקוד העורף" ("מנהרת-הזמן" 53, 14). אל בית הספר "נתיב-מאיר" שבו יתרחש טבח הנערים והנערות מגיעה שרון כאשר תמר, אחת הנרצחות, מדברת אליה מתוך אלבום ההנצחה ומזמינה אותה להצטרף אליה ואל חברותיה ("מנהרת-הזמן" 55, 40-49). שרון, שאינה רוצה לעבור את המסע לעבר לבדה, מתקשרת לדן מטלפון ציבורי. בהרימה את השפופרת נשמעת ההודעה הבאה: "את יכולה לטלפן אל העתיד. עומדת לרשותך שיחה אחת!" (שם, 41). שרון מתקשרת לדן,

המשוכנע כי זו מתיחה. הוא לוחץ כוכבית ארבעים ושתיים ונענה ב"שלום, הגעתם אל מוקד ההיסטוריה [...] אם ברצונכם לחזור למאה העשרים ואחת, נא הקישו אחת. אם ברצונכם לחזור לעשור האחרון של המאה העשרים, נא הקישו שתיים. אם ברצונכם לחזור לשנות השמונים של המאה העשרים, נא הקישו שלוש" (שם, 19). מתיחה נוספת וקיצונית עוד יותר של גבולות הדמיון מתרחשת כאשר החזאית בטלוויזיה "צועדת צעד אחד קדימה [...] יוצאת מתוך המסך ובקפיצה קלה מזנקת" אל סלון ביתו של דן ולוקחת אותו אל אודסה ולפוגרום "סופות בנגב" ("מנהרת הזמן" 61, 14). ייתכנו כמה סיבות למתיחת הדמיון עד לקצה גבולותיו: היות המחברת מושפעת מספרי פנטזיה דוגמת הארי פוטר מאת ג'יי קיי רולינג, הירושה מאת כריסטופר פאוליני, חומריו האפלים מאת פיליפ פולמן, דמדומים מאת סטפני מאייר ומשחקי הרעב מאת סוזן קולינס. ייתכן אף שהמחברת חפצה להתאים את הסדרה לעולם העכשווי, כך שתשקף את המרוץ הטכנולוגי שובר הדמיון וגבולות המוח האנושי שחווים נמעניה. כמו כן לאור הכרכים הרבים בולט הרצון להימנע מחזרות ולהציג תרחישים חדשים.

באפיונה המורכב והרב-צדדי מתייחדת המערה על פני הדמויות ההיסטוריות בסדרה. בעוד האחרונות הן חד-ממדיות ומוצגות כפלקט אידיאלי, מוסרי וערכי, המערה מהווה דמות עגולה ומורכבת ואיננה רק פריט פיזי. מחד גיסא היא משולה לאם הדואגת ל"גוזליה" – "אם מנהרת-הזמן שומרת עלינו, באמת אין לנו סיבה לדאוג" ("מנהרת-הזמן" 41, 58), ומאידך גיסא היא דמות שנוטה לגחמות ולמעשים לא ברורים. כאם דאגנית "שולפת" המערה את הילדים בדיוק ברגע שבו נתונים חייהם בסכנה. בטרם יתאבדו משה ברזני ומאיר פיינשטיין בתא הנידונים למוות ויפוצצו את עצמם, ואיתם את שרון ודן, "חור מוזר נפער בקיר [...] [ו]נשאבנו פנימה" ("מנהרת-הזמן" 11, 75). בטרם יילקחו דן ועמית לחקירה בידי מחבלי ארגון "אמל" מעבירה אותם המערה משנת 1986 להווה של 2007, כי הרי

"לא חוזרים אחורה בזמן כדי למות. חוזרים אל העבר כדי לחזות באירוע, כדי להבין בדיוק מה היה שם" ("מנהרת הזמן" 55, 58). דאגתה האמהית של המערה מתסכלת את דן ושרון, היות שנטייתה להחזירם להווה מתרחשת ברגע המשלהב ביותר בעלילה. התנהגותה של המערה דומה להתנהגותה של אם שקוראת לילדיה לארוחת הערב דווקא ברגע המותח ביותר, והילדים אינם עומדים על הסיבות למעשה: "למה זה תמיד ככה, שדווקא כשהכול מתחיל להסתדר, אנחנו צריכים לחזור?" ("מנהרת-הזמן", 22, 82), ולמרות זאת דן אוהב את המערה ונמשך אליה: "מנהרת-הזמן לא מאפשרת לנו להבין את החוקים שלה. היא אוהבת להפתיע, וכנראה זו הסיבה שאנחנו אוהבים לחזור אליה" ("מנהרת-הזמן" 55, 101-102).

הפן האנושי-אמהי של המערה מתבטא אף במערכת היחסים הנרקמת בין דן לבניה. אל "זרועותיה" חומק דן ברגעי משבר: "המנהרה היתה עבורי מין בריחה מהמציאות, ובעיקר מהמציאות ששמה ערץ" ("מנהרת-הזמן" 29, 31). היא מהווה בעבורו אוזן קשבת: "זה היה כאילו למנהרה יש אוזניים והיא שומעת אותי וממהרת להשיב לי" ("מנהרת-הזמן" 13, 28) וכאם היא "יודעת לבד מה קורה לנו, היא לא צריכה שנדבר. היא שומעת את המחשבות שלנו" ("מנהרת-הזמן" 29, 21). הקשר האדיפלי שנרקם בתת-מודע של דן בינו לבין המערה עולה בבירור במנהרת-הזמן 52. פתח המערה מתכווץ ודן אינו מצליח להעביר בו את ראשו. האסוציאציה הראשונה והמיידיית העולה אצל דן היא "תמונה של ילד קטן שאמא שלו מאכילה אותו. האמא אומרת לו לפתוח את הפה, אבל בגלל שהוא שונא את האוכל, הוא לא רוצה. ואז אמא שלו צועקת עליו [...] והילד, שהוא די ערמומי, פותח את הפה טיפ-טיפה, כאילו הוא מציית לה, אבל כשהיא מקרבת אל שפתיו את הכפית, הפתח לא מאפשר לכפית להיכנס פנימה. [...]" יכול להיות שזה מה שמנהרת-הזמן מתכוונת להגיד לנו, שאנחנו לא טעימים לה?" ("מנהרת-הזמן" 52, 19-20). רגשותיו של דן כלפי המערה הם רגשות אמביוולנטיים: "מצד אחד המערה כאילו משכה אותי אליה כמו מגנט, ומצד שני פחדתי. מה יקרה אם המנהרה תיקח אותנו שוב לאירוע

כל-כך נורא? [...] המנהרה לא נתנה לנו לבחור. היא החליטה בשבילנו" ("מנהרת-הזמן" 12, 14). מחד גיסא דן חש כלפי המערה בעלות של ילד על אמו: "כעסתי על מנהרת-הזמן [...] מה קרה לה שהיא החליטה להזמין הנה ילדים? אם המנהרה רוצה כל כך שילדים נוספים יחזרו אל העבר, היא לא יכולה לארגן להם מנהרות פרטיות? [...] היא חייבת להביא אותם דווקא אל המנהרה שלנו?" ("מנהרת-הזמן" 37, 29) ומאידך גיסא מבין דן כי עליו לחלוק את המערה עם אחרים כחלוק ילד את הוריו: "אני יודע שזה לא הוגן לשמור את מנהרת-הזמן רק לעצמנו. זו לא מנהרה פרטית שלנו, ואם המנהרה החליטה להזמין אליה ילדים נוספים [...] זאת זכותה" ("מנהרת-הזמן" 38, 17). נוכחותה של המערה היא כה מוחשית בחייו של דן, עד כי הוא חש שהוא יכול לכעוס עליה ("מנהרת-הזמן" 58, 33) ואף לפנות אליה ישירות. בפתק שבו הוא מבקש לפגוש את רון ארד כותב דן: "זה אני דן שאת מכירה היטב, ואני לא יודע אם זו חוצפה מצדי לבקש ממך בקשה [...] אבל אם את לא רוצה לעשות מה שאני מבקש, מבחינתי זה בסדר" (שם, 25-26).

המערה היא מעין ארכיטיפ אמהי ועיצובה המיתי כ"אמא-אדמה" אומניפוטנטית נחשף ב"מנהרת-הזמן" 60 בחלומו של דן:

הסדק קיבל צורה עגולה והופיעו בו פנים של אישה [...] [היא] הרחיבה את הפתח בידיה. היו לה ידיים עבות מאד וכהות וציפורניה היו ארוכות [...] רגליים שמנות [...] הייתה לה עין אחת ירוקה ועין אחת כחולה. היו לה גבות ממש עבותות ושפתיים שנצבעו בצבע חום שהזכיר צבע של אדמה. גם הזרועות שלה היו חומות. הציפורניים הארוכות שלה היו מלוכלכות, כאילו לפני שהיא הגיעה הנה היא שיחקה בבוץ [...] האישה פערה את הפה שלה, ואני ראיתי לשון אדומה ולוע אדום [...] היו לה שיניים חדות במיוחד שהזכירו ניבים של ערפד [...] ככל שהפנים היו יותר קרובות אלי, כך הפה שלה נהייה גדול יותר ויותר. הוא נהייה כל כך גדול, עד שלא הייתה לה שום בעיה לטרוף אותי ("מנהרת-הזמן" 60, 16-13).

אמא אדמה היא זו שתציל את דן מידי שוביו הרומאים :

הציפורן של האגודל ביד ימין שלה נהייתה פתאום למסור, והיא התחילה לנסר את שרשרת הברזל [...] אחר כך היא ליקקה את המסור, והמסור התכווץ וחזר להיות ציפורן [...] האישה פרשה את זרועותיה לצדדים, ותוך שניה הזרועות הפכו לכנפיים [...] "אני חייבת לבלוע אתכם [...] מה שעומד לקרות כאן ועכשיו לא מתאים לילדים." היא תפסה בידה של שרון והניפה אותה באוויר, ובבת-אחת שרון נהייתה קטנה, כאילו היא לא בת-אדם אלא בובה, ובגודל החדש שלה היא נשאבה לפיה של האישה. (שם, 93).

המערה, אמא-אדמה, היא "טובה" אל ילדיה, היא "חכמה" בידיעותיה את העבר ובכוחותיה העל-טבעיים, והיא חובקת את "הבן השב הביתה מן הדרך" ב"נשימה חמה". כאמא-אדמה לוקחת המערה אליה את הבן וחובשת את פצעיו מן העבר. אל ההווה, אל רחמה של המערה, ישובו דן ושרון חיים ושלמים בגופם ובנפשם.

אינקובציה ערכית ודיקטטית

בתלמוד הבבלי, כפי שמבחינה נילי בן-ארי (בן-ארי, 2004), השינה היא מיתת תרדמה – עונש על כך שחוני פקפק בכדאיות המאמץ שמתאמץ אדם בהווה על מנת שהדורות הבאים ייהנו מפרי עמלו. חוני מפקפק בכדאיות המאמץ ונענש בכך שמשפחתו וסביבתו מפקקות בזהותו, פקפוק שמביא לכך ש"חלשה דעתו, ביקש רחמים, ומת" (תלמוד בבלי, סדר מועד, מסכת תענית, פרק ג, דף כג, א, גמרא). באמצעות שנתו של חוני, המצטיירת כעונש, בא התלמוד הבבלי ללמד את נמעניו כי במאמציו של האדם בהווה למען הדורות הבאים, תלויה התפתחות החברה והעולם. בעל מטע החרובים אומר לחוני: "עולם מלא חרובים מצאתי. כפי ששתלו לי אבותי, שותל גם כן אני, לבני" (תלמוד בבלי, סדר מועד, מסכת תענית, פרק ג, דף כג, א, גמרא). שואל התלמוד הבבלי: "האם אדם חי את חייו במעגל סגור, נפרד מהדורות הבאים? או שמא הוא רק חוליה בשרשרת, ועליו לפעול למען הדורות הבאים, שהוא חלק מהם, או הם חלק ממנו?" (בן-ארי, 2004), והמספר עונה כי ייטע הדור הנוכחי עצים לבניו, כפי שנטעו אבותיו לו. "אמר רבא: זהו שאומרים אנשים, או חברה, או מיתה" (תלמוד בבלי, סדר מועד, מסכת תענית, פרק ג, דף כג, א, גמרא) וחידד את המסר, "שגם אדם עצמאי וספקן בקשר בין הדורות, כמו חוני, אינו מצליח לחיות ללא קשרים חברתיים" (בן-ארי, 2004).

כבר מתחילתו של הסיפור דואג חוני לעצמו ואינו מתייחס לסביבתו. הוא אוכל את פתו לבדו אל מול האיכר, ונרדם. הוא מרוכז בעולמו, אינו מבין את טרחת האיכר למען הדורות הבאים ואינו מתייחס אליה. וזה המידמה לחוני ומתנכר לחברה האנושית, מתרחק ממנה ואינו תורם לדורות העתיד, סופו ניכור ומיתה.

המערה ב"מנהרת-הזמן" היא מרחב שבו מתקיימת אינקובציה ערכית ודיקטטית וברחמה של אמא אדמה עוברים הנמענים הפנים והחוץ-טקסטואליים תהליך של חניכה ערכית. את ה"חינוך הערכי" מגדיר אלוני כ"סיגול ערכים ראויים ומידות טובות שמתגלמים בדפוסים ראויים של

חשיבה, שיפוט והתנהגות – האופי הטוב במעגלים השונים של החיים האישיים והחברתיים" (אלוני, 2013, 22). בהתבסס על הגדרה זו עולה השאלה בדבר זהותן של האיכויות, התכליות, העמדות, המורשות וההתנהגויות שמנהרת-הזמן מייחסת להן חשיבות. מהם אותם ערכים ש"מן הראוי שיהיו דומיננטיים בחיינו, ינהיגו את מהלכנו, וישמשו לנו אמות מידה לשיפוט והערכה, עשייה והגשמה"? (שם) אלוני מחלק ערכים אלה לשתי קטגוריות: **ערכים בעלי זיקה מקומית** (לאומית, דתית, קהילתית) ו**ערכים בעלי זיקה אוניברסלית-גלובלית**.

הערכים בעלי הזיקה המקומית הנושאים בתלמוד אופי דתי-קהילתי מומרים ב"מנהרת-הזמן" לערכים בעלי אופי לאומי-קהילתי. בסדרה נכרכו יחדיו חמישה-עשר סיפורי גלות על מרדפים, פרעות וגבורה¹⁰, החל בסיפור יציאת מצרים ומלכות אחשוורוש וכלה ברדיפות ותפארת יהדות אשכנז, אתיופיה, תימן ומרוקו, לצד ארבעים ושמונה סיפורי העוז וההדר של יהודי ארץ-ישראל. לפני דן ושרון פותחת המערה את שערי ההיסטוריה, חושפת את צפונותיה ומאפשרת להם מפגש חד-פעמי ומכונן עם שועי העולם היהודי¹¹: אנשי גבורה כיהודה המכבי, אלעזר בן-יאיר, יוסף טרומפלדור, אברהם שפירא, אבשלום פיינברג, מאיר פיינשטיין ומשה ברזני, יעקב מרידור, טוביה ביילסקי, חנה סנש, אברהם שטרן, חיים לסקוב ורון ארד; אסירי ציון נרדפים כאלפרד דרייפוס ואנטולי רובין; מנהיגים כזאב ז'בוטינסקי, יצחק שדה, אריאל שרון ומנחם בגין, כמו גם אסתר, מרדכי והמלך הורדוס; אנשי מדע ורוח כאהרון אהרונסון, פנחס רוטנברג ויאנוש

---

¹⁰ בסדרה "מנהרת-הזמן" חמישה-עשר ספרים העוסקים בעם היהודי הגולה. הסיפורים רובם ככולם מעמידים במרכז את גבורתו הפיזית ועליונותו המוסרית והערכית של היהודי אל מול צורריו: מבצע משה, מרד גטו ורשה, הפרטיון על הסוס, אסיר ציון, משפט דרייפוס, ליל הבדולח, מבצע מרבד הקסמים, ממלכת הילדים, ילדי המנזרים, מרד החשמונאים, שלח את עמי, הנשר הגדול, ויהי בימי אחשוורוש, סופות בנגב ומועדון המעריצים של רש"י.

¹¹ באגדות התלמוד המערה היא מרחב לימינלי, כפי שמציינת קלדרון, "שער בין העולם הזה לעולם הבא. באמצעותה מתאפשרים לגיבור מפגש ושיח עם שוכני העולם הבא" (קלדרון, 2009, 291-292).

קורצ'אק; אנשי חזון כבנימין זאב הרצל ודוד בן-גוריון ואנשי דת כרב קוק, הרמב"ם ורש"י.

בעוד גיבוריה חוזרים אל העבר ההיסטורי, חוזרת מנהרת-הזמן אל העבר ההיסטורי-ספרותי ונוטלת על עצמה את המשימה שהניחו על כתפם סופרי דור הפלמ"ח – כינון זהות לאומית (חבר, 1999, 12). כשישים שנה אחרי, חוזרת מנהרת-הזמן לתקופה שבה היתה הספרות העברית שופר לנורמות הלאומיות ומוסרת לנוער את האתוס הציוני שנזנח, בוקר ושונה בתהליך התבגרותה של מדינת ישראל. ישראל של שלהי המאה ה-20 ותחילת המאה ה-21 כבר אינה "המדינה שבדרך" או מדינה "בחיתוליה". זוהי מדינה בוגרת שמסוכסכת פנימית מבחינה ערכית, מוסרית ואידיאולוגית ואולי בנקודה זו טמונה הסיבה לכתיבתה של הסדרה – הרצון להחזיר עטרה ליושנה ולאומיות לבני ביתה.

המסר הלאומי המרכזי שלאורו מחנכת סדרת "מנהרת-הזמן" את הנוער הוא **חשיבות הקרבת הפרט על מזבח הכלל ושמירת הרצף הבין-דורי**. על אבשלום פיינברג אומר דן: "הרגשתי שאני ממש אוהב אותו. הוא היה כל כך מסור לתפקיד שלקח על עצמו, ולמרות כל הקשיים לא ויתר [...] והוא לא עשה את זה למען עצמו, או למען איזשהו פרס אישי. הוא האמין בכל ליבו שהעברת הידיעות לאנגלים היא לטובת היהודים, ולטובת הסיכוי שלנו לקבל את התמיכה שלהם ולהקים מדינה יהודית בארץ-ישראל" ("מנהרת הזמן", 18, 69-70); אריק, לוחם ברובע היהודי הוא "בחור ממש בסדר, שמוכן להקריב את עצמו כדי להציל את ירושלים"; ("מנהרת-הזמן" 1, 48) לשרון ודן אומר טרומפלדור: "יש לכם עוד זמן עד שתגיעו לגיל שבו חייבים להסתכן למען ארץ-ישראל" ("מנהרת-הזמן" 3, 54) וחנה סנש אינה "מסוגלת להמשיך לשבת פה בלי לעשות כלום. [...] חייבת לצאת אל הגבול" כי "הגורל שלנו והגורל שלכם הוא אותו גורל. אנחנו אחים, ואחים נחלצים לעזרת אחיהם, גם אם זה כרוך בסכנה" ("מנהרת-הזמן" 30, 50, 65). פחיתות חיי הפרט אל מול צורכי הכלל עוברת ב"ירושה" גם לצעירים שהתחנכו על אידאולוגיית ההקרבה. למחבל המזהיר את יעקב קבלה

"ניסיון אחד לברוח ואתה מת", עונה הצעיר במצח נחושה "אין סיכוי שאני אברח ואשאיר כאן את החברים שלי" ("מנהרת-הזמן" 55, 75) ודן מסכם: "הוא דואג לנו. הוא מוכן להקריב את חייו כדי שאנחנו נצא מכאן בשלום [...] הוא בן-אדם ראוי להערצה" (שם, 86). אל מול הפורעים באודסה מגן דן בגופו על סבתא פניה, כי "פתאום שום דבר לא נראה לי חשוב יותר מהגשת עזרה למשפחה היהודית [...] אם יש לך סיכוי לעזור ליהודים, אל תחמיץ אותו!" ("מנהרת-הזמן" 61, 55). ה"אנחנו" ההירואי מוצמד בסדרה גם לאלה שנטען עליהם, כי "הלכו כצאן לטבח"¹²: "יהודים התארגנו ונלחמו נגד הנאצים", אומרת שרון, "הם החליטו שעדיף למות בקרב [...] הלוחמים כאן הם לא טיפשים. הם התכוונו לקראת מה שיקרה, ובנו עוד גטו ורשה [...] למטה בין תעלות הביוב [...] היהודים התקיפו אותם בחזרה! [...] שיתקו אותם וגם את המשוריינים [...] התקפה כל כך נועזת [...] והיהודים הניפו את דגל ישראל ואת דגל פולין." ("מנהרת-הזמן" 19, 50-59)

מסר ההקרבה המופיע לאורך כל הסדרה הוא שעתוק מדויק של המסר העומד במרכז ספרות "דור הפלמ"ח"¹³. "הם נלחמו בשביל שתהיה לנו מדינה", קובעת שרון ("מנהרת-הזמן" 1, 56) ומבטאת את חשיבות שימורו של הרצף הבין-דורי בעולם אידילי שבו כל דור ודור נהנה מדאגת הדור שקדם לו ודואג לדור שיבוא אחריו.¹⁴ "תדעו לכם שאני ממש מעריץ אנשים [...] שמתרוצצים בארץ ומוצאים אדמות שאפשר לקנות מערבים [...] תארו לכם מה היה קורה לנו, אם לא היינו רוכשים אדמות. איזה סיכוי היה לנו להקים מדינה יהודית?" ("מנהרת-הזמן" 2, 46). גבורת מגיני תל-חי לא

---

¹² הנרטיב הציוני ומודל הגיבור ההרואי מקביל לזה המאפיין את ספרות השואה לילדים. על כך ראו: סצ'רדוט, 1995.

¹³ "שוב ושוב חוזר [...] הייצוג של חיי הקולקטיב [...] חווית הקרב וההקרבה. הזהות הפרטית של הישראלי מוכפפת ונגזרת [...] מקיומו בקולקטיב." (חבר, 1999, 16)

¹⁴ התובנה שאנשים היו ועודם תלויים זה בזה היא אחת מתרומותיו של הסיפור ההיסטורי לילדים ולנוער. הסיפור ההיסטורי בא להמחיש כי ההיסטוריה בנויה על החלטות ופעולות של אנשים פרטיים, להראות שהעתיד ייבנה על החלטות ופעולות של הקורא בהווה, לקשר בין העבר להווה ולהדגיש את המשכיות החיים והרצף הבין-דורי (Huck, 2001, 463-464; Norton, 2003, 413)

היתה לשווא. במותם הבטיחו המגינים כי "מטולה וכפר גלעדי עברו לאזור הבריטי, וכך הפכו להיות חלק מארץ-ישראל" ("מנהרת-הזמן" 3, 87) ופלמ"חניק צעיר מממשיכי הדרך מצהיר: "לא תהיינה מלחמות נוספות. אנחנו קובעים פה את הגבולות של מדינת ישראל לדורות!" ("מנהרת-הזמן" 10, 63). על פסגת המצדה קורא חברו של ערן בטקס בר-המצווה את נאומו האחרון של אלעזר בן-יאיר ("מנהרת-הזמן" 60, 39) ודן המתבונן סביב מסכם את שזכה לו הדור בהווה בזכות גבורת העבר: "בכביש הסלול נעו מכוניות. אלה היו מכוניות של אזרחים ישראלים, שנסעו לטייל במדינת ישראל החופשית. לפני קרוב לאלפיים שנה ניסו חייליו של פלביוס סילוה הרומאי [...] לחסל אותנו, אבל ההווה מלמד שהם לא הצליחו. עובדה, הנה אנחנו פה. גדול, לא?" (שם, 100).

"אתה לא יכול להפריד את העבר הרחוק מהעבר הקרוב," אומר אביו של דן, "העבר הוא כמו שרשרת. אם אתה מנתק חוליה אחת אתה מאבד את הקשר עם החוליות האחרות" ("מנהרת-הזמן" 21, 17). מדינת ישראל כפי שהיא מצטיירת במנהרת-הזמן היא חברת מופת של נבחרים שמגשימה חזון עתיק ומשמרת זכר וקניין אבות ששורשיו טמונים עמוק בהיסטוריה ובאמונה היהודית. בטרם קרב נושא יהודה המכבי את דבריו: "התאזרו והיו לבני חיל [...] כי טוב לנו למות במלחמה, מראות ברעות עמנו ומקדשנו, וכאשר יהיה הרצון בשמיים, כך ייעשה! [...] וידעו כל הגויים כי יש פודה ומציל לישראל" ("מנהרת-הזמן" 41, 63-70). אלפיים שנה אחרי עומד אלעד פלד, מפקד "מחלקת הישע" מול חייליו ונושא את דבריו: "אם לא נעשה הכול כדי לחדור לתוך העיר העתיקה וההיסטורית, שבה פעלו רבנים גדולים וחשובים שהתגעגעו לגאולה והתפללו לבואו של המשיח, אז צפת תיפול בידי אויבנו [...] הנחישות שלנו להגן על צפת, נובעת בין השאר גם מההקשר ההיסטורי שלנו למקום הזה" ("מנהרת-הזמן" 21, 63, 82). בתיאור פריצת הצנחנים לעיר העתיקה נשמע מפקד הצנחנים, אל"מ מוטה גור אומר בקשר "הר הבית בידינו!", נהגו, בן-צור אומר את "קריאת שמע" וצנחן בדרגת קצין לוחש בדמעות: "הכותל המערבי" ("מנהרת-הזמן" 5, 77).

הקונפורמיות של הגיבורים ההיסטוריים היא קונפורמיות מלאה ביחס לערכי האבות המייסדים של העם, האומה והלאום. "אני מוכן למות על קידוש השם," מצהיר מרדכי, "אם המן רוצה לתלות אותי, כי אני מסרב להשתחוות בפניו, מבחינתי זה בסדר" ("מנהרת-הזמן" 52, 78). נבחרי המדינה שבדרך וזו החיה והנושמת אינם אלא גלגולם של מנהיגי האומה בעבר. "אלוהי ישראל [...] הילד הזה הוא כמו יוסף אבינו בעל החלומות," אומר מרדכי לדרך בהשתאות ("מנהרת-הזמן" 52, 76) ואכן כל סיפורו של דן בספר זה הוא שכפול מדויק של סיפור יוסף בעל החלומות¹⁵ וכנחשון בן עמינדב, אשר נכנס ראשון אל ים סוף עוד בטרם קרע האל את הים לשניים, מסיר אחד החיילים שהשתתף בכיבוש אום רשרש את חולצתו ורץ לטבול בים סוף כשהוא "מודיע בגאווה שהוא החייל העברי הראשון זה אלפיים שנה, שטובל במים של מפרץ אילת" ("מנהרת-הזמן" 10, 80).

אל מול התפוררותן של הקולקטיביות הלאומית והסולידריות האנושית בעידן המודרני¹⁶ באה מנהרת-הזמן וקוראת לאחדות העם והחברה. "כולנו מכירים את המחלוקות בין האצ"ל להגנה, אבל כאן בצפת, אנחנו נעשה הכול כדי להתאחד. הפילוג רק יחליש אותנו, והאיחוד יחזק אותנו. דתיים וחילונים, אצ"ל וההגנה, כולנו יהודים" ("מנהרת-הזמן" 21, 81), אומר אלעד פלד, ועונה לו שמואל, מפקד האצ"ל בצפת: "באתי להודיע לך שאני וכל אנשי מעמידים את עצמנו לרשותך ונציית לכל פקודה שלך" (שם). על כך מוסיף דן: "עמדו זה לצד זה אלעד מפקד 'מחלקת הישע' של הפלמ"ח ושמואל מפקד האצ"ל בצפת, ולחצו ידיים [...]. הרגשתי שאני עד לאירוע מרגש וחריג מאד, כי בהווה אני שומע כל כך הרבה סיפורים על מריבות בין דתיים וחילוניים [...]. והנה כאן כולם יחד. כולם מלוכדים למען המטרה

---

¹⁵ ב"מנהרת-הזמן" 52 – **ויהי בימי אחשוורוש** דן מושלך לכלא לבוש שק, מוצא ממנו על מנת לשרת את רב הסריסים, כשהוא לבוש בגדי ארגמן, ואת צפונות העתיד מספר כחלומות שחלם.

¹⁶ על כך ראו: סצ'רדוטי, 2014.

האחת, שהיא המטרה של כולם" (שם, 86). "לא לריב! [...] אנחנו חייבים להיות מלוכדים" ("מנהרת-הזמן" 59, 68), אומרת אחת הנשים אל מול מתקפת הפורעים הערבים במאורעות תרפ"ט ומחזקת את העובדה, כי כבספרות הפלמ"ח כך במנהרת-הזמן "המלחמה [היא] זירה קולקטיבית ומאחדת" (חבר, 1999, 19).

תרבות המלחמה מאחדת וממזגת גוונים וכיוונים שונים במנהרת-הזמן תחת המסגרת הלאומית המשותפת, וקיומו של ה"אני" מתממש אך ורק במסגרת ה"אנחנו". למען "יגוהצו" המחלוקות שחצו את היישוב בתקופת פעולתה של מחתרת ניל"י, נכתב: "הבריטים גם העבירו דרכם [דרך מחתרת ניל"י] סכומי כסף גדולים למנהיגים של הישוב היהודי בארץ, וגם זה שיפר את המצב [...] תחשוב על זה: מה היה קורה אילו הבריטים לא היו כובשים את ארץ-ישראל?" ("מנהרת-הזמן" 18, 86). המלחמה על אחדות העם טומנת בחובה מלחמה על אחדות תרבותית שמשקפת באחדות השפה, כי "אין תחייה לאומית בלא תחיית השפה העברית" ("מנהרת-הזמן" 57, 58). לנוכח "מלחמת השפות" המתרחשת ביישוב היהודי נזכר דן בדברי מורתו: "השפה היחידה שאיחדה אותם היתה שפת התפילה ושפת התנ"ך שהיא העברית, ואם לא היינו מחיים את השפה הזאת, איזו שפה היתה מאחדת אותנו היום?" ("מנהרת-הזמן" 57, 65).

העדפת צורכי הכלל על צורכי הפרט ואחדות הקולקטיב לנוכח המטרות הלאומיות הם עמוד התווך הערכי-לוקאלי של מנהרת-הזמן שממנו מסתעפים ערכים נוספים. "ארץ-ישראל לא יכולה לדרוך במקום. אנחנו חייבים לפתח אותה", אומר פנחס רוטנברג ("מנהרת-הזמן" 23, 40) ובכך מבטא את חשיבות **קידום ביטחונה ורווחתה של המולדת**. ההירתמות לפעילות המקדמת את שגשוגו של הבית היא ציווי לאומי, ובהתאם לכך ההתיישבות החקלאית היא עבודת קודש. הקמת קיבוץ טירת צבי על אדמות זרעה אינה רק פעולה התיישבותית, אלא אף "פריצת דרך מאד נועזת!" חדירה "עמוק עמוק ללב של שטח ערבי מובהק" ("מנהרת-הזמן" 2, 48). חקלאות וביטחון שזורים זה בזה: "ידענו שאם לא נקים ישובים

חדשים, כשהבריטים יבואו לחלק את הארץ, הם יתנו את כל השטח הזה לערבים" (שם, 64) ושזירתן היא ההוכחה לכך כי "מדינת ישראל הספיקה הרבה בחמישים שנה" ("מנהרת-הזמן" 10, 80). ערך נוסף שלאורו יתחנך הנמען הפנים והחוץ-טקסטואלי הוא ערך **הדוגמה האישית**. הילד אליהו מתנהג "כמו מפקד הנותן דוגמה לחייליו" ("מנהרת-הזמן" 22, 78); דן רוצה ש"בן-גוריון יידע שהדוגמה האישית שהוא נתן לנוער הוכיחה את עצמה ושאחריו הגיעו לנגב אנשים רבים והפריחו אותו" ("מנהרת-הזמן" 37, 73), ולסדרן העבודה של הקיבוץ אומר בן-גוריון: "אני לא רוצה שום זכויות-יתר, אני חבר מהשורה [...] אני רוצה להרגיש שאני תורם להפרחת השממה [...]. כאן אני לא בן-גוריון, כאן אני דוד [...] וזה גם מה שאני רוצה שיהיה כתוב על לוח סידור העבודה: דוד" (שם, 76-78); "כשאתה סטודנט, אתה סטודנט עד הסוף. כשאתה אבא, אתה אבא עד הסוף וכשאתה במילואים, אתה במילואים", הוא המוטו של רון ארד ("מנהרת-הזמן" 38, 36). היות שערך הדוגמה האישית הוא ערך מוביל, אלו שאינם עומדים בו זוכים בליקורת. "כולם שיבחו את התנהגותו של יעקב קבלה [...] התברר שהתלמידים התנהגו הרבה יותר בסדר מהמורים. הרבה מורים ברחו והשאירו את התלמידים מאחור [...] אפילו החייל שליווה את הטיול ברח" ("מנהרת-הזמן" 55, 98). הבריחה מעימות ומהקרבה היא שבירה של קוד ערכי בסיסי ועל כך מרחיב חיים לסקוב עוד בעודו נער: "זאת לא חוכמה לברוח [...] בכל מקרה, גם אם ברכת, פה תהייה לך הזדמנות להוכיח את עצמך [...] אנחנו מתארגנים להשיב מלחמה" ("מנהרת-הזמן" 59, 42). באין ברירה מוכיחה גבורת מצדה כי עדיף המוות על הבריחה והכניעה. אומר יהודה הנער: "אלעזר בן-יאיר אומר שגם אם נישאר אחרונים בכל ארץ יהודה אנחנו נחזיק מעמד [...] כי אין דרך אחרת." עונה לו שרון: "אין שום דרך אחרת", ודינה, אם יהודה, מסכימה כי אכן, "טוב מותם מחיי עבדות וייסורים [...] מוטב למות מאשר ליפול בידי של טיטוס הרשע". נחרץ הוא אף עמנואל, אחיו של יהודה: "אנחנו לא ניכנע לעולם [...] אם לא תהייה ברירה בידינו נילחם עד טיפת דמינו האחרונה, עד שיפול הלוחם האחרון"

"מנהרת-הזמן" 60, 44-51). את המסר הנחרץ כי טוב המוות מהכניעה והעבדות מביע המחבר המובלע באופן נחרץ בדברי המערה לך: "רציני שתדע מה זה להיות עבד, כדי שתבין מדוע אלעזר בן-יאיר בחר בדרך שבה הוא בחר, כלומר למות ורק לא ליפול בידי הרומאים" (שם, 82).

על חוני המעגל נכתב בתלמוד הירושלמי כי העזרה (בית המדרש) היתה מאירה בכניסתו אליה לפני החורבן ולאחריו. במישור הלאומי התרחשו אירועים הרי גורל – בית המקדש חרב, העם יצא לגלות, כרמים הפכו למטעי זיתים ואלה לזרעים, אך שבחו של חוני נותר כשהיה וכניסתו לבית המדרש מאירה בהווה כפי שהאירה בעבר (בן-ארי, 2004). כנוכחותו של חוני כן נוכחותם של גיבורי האומה מאירה את תולדותיו של העם היהודי בגולה ובארץ ישראל. "אני, דן שחורי, מירושלים שבמדינת ישראל, מגן על כבודם של יהודי רוסיה, שפורעים שיכורים מנסים לרמוס אותנו" ("מנהרת-הזמן" 61, 101), מצהיר דן. דן בן העשר רואה את עצמו כחלק מקבוצה של סטודנטים יהודים ש"החליטה שהפעם הם לא ישבו בחיבוק ידיים" וימשיכו להגן על בתים של יהודים, כי "דמם ורכושם של היהודים לעולם לא יהיה עוד הפקר" (שם, 67-71). לדורות הבאים מעבירים הגיבורים לא רק מרחב טריטוריאלי, אלא אף אתוס ומודל התנהגותי. על התאבדותם של משה ברזני ומאיר פיינשטיין אומר אביו של דן: "המעשה שלהם היה מעשה גבורה אמיתי! [...] בזכות כל הלוחמים הנועזים האלה הגענו לאן שהגענו...מותם הרי לא היה לשווא" ("מנהרת-הזמן" 11, 85-88). אברהם שפירא, אליבא דהוריו של דן, "היה היהודי הראשון שהוכיח שגם אנחנו מסוגלים להיות אמיצים [...] הוא הוכיח לערבים שדם יהודי אינו הפקר, ושהיהודים יכולים להיות גם לוחמים נועזים" ("מנהרת-הזמן" 12, 87-88).

לפני גיבורי האומה עומדות משימות מורכבות. הם נוטלים אותן על עצמם ומתמודדים עמן תוך גילוי תושייה ואומץ לב ומתוך תחושת אחריות לאומית. אריק, לוחם ברובע היהודי בירושלים קורא אל סגנו: "תזעיק את הלוחמים שנשארו [...] גם בלי התגבורת של הפלמ"ח ננסה להדוף את ההתקפה הזאת!" ("מנהרת-הזמן" 1, 55); "אין דבר, חברים", אומר

טרומפלדור בעודו שותת דם, "תגידו לכולם שיעמדו עד הרגע האחרון למען כבוד ארץ-ישראל" ("מנהרת-הזמן" 3, 74). חטיבת הנגב יוצאת לכבוש את אום-רשרש ואומר אחד החיילים: "חטיבת הנגב יכולה להרשות לעצמה לא להצליח? [...] אם מטילים עלינו משימה להכשיר מסלול נחיתה, לא נכשיר אותו? [...] שאנחנו נוותר?" ("מנהרת-הזמן" 10, 53); אל מול חברי הכנופיות הערביות בגבול הסורי ניצב עקיבא פיינשטיין "בוטח ונחוש [...] לא נבהל [...] הוא שלף את אקדחו באוויר, ושוב כמו בסרטי הגבורה, הוא שואג בטון תקיף" ("מנהרת-הזמן" 22, 63). עקיבא "פעל כמעט לבדו, וכל הזמן נשקפה סכנה לחייו [...] גם כשהחוקרים הלבנונים עינו אותו, הוא עמד בעינויים [...] משכמו ומעלה, תוך זמן קצר נהייה למנהיג הכלא [...] מיד כאשר קמה המדינה, הוא התגייס לצבא הקבע. הוא לא היה מסוגל לשבת בצד ולא לתרום לקידום-המדינה" (שם, 87-88).

דמות הצבר מופיעה במנהרת-הזמן כמודל לחיקוי¹⁷: "המשיכו!" אומר יחיעם וייץ לחבריו בגסיסתו, "בי לא כדאי לטפל יותר! מסרו שלום לבני המשפחה שלי ולחברים" ("מנהרת-הזמן" 16, 68). שוב חוזרים לקדמת הבמה יפי הבלורית והתואר נועזים, מעוררי הערצה¹⁸, חסונים וזקופים¹⁹: "ואז בבת-אחת, הזדקפו כולם. צווארים נמתחו, וגבים התיישרו [...] כמו במטה קסם הפכו שלושים וחמישה אנשים מותשים למחלקה רעננה" ("מנהרת-הזמן" 21, 77-78). הגיבורים מייצגים את כל הטוב והיפה שבארץ ישראל. הם בעלי מבט רך, חיוך חם וחיבוק עוטף²⁰: "אני יודע שלעולם אזכור את החיבוק הזה. זה היה החיבוק הכי מיוחד שזכיתי בו, וגם אחר

---

¹⁷ על מיתוס הצבר ראו: אלמוג, 1997.

¹⁸ מוטיב העוז וההערצה כלפי הצבר מופיע אף ב"מנהרת-הזמן" 7, 68; "מנהרת-הזמן" 10, 86; "מנהרת-הזמן" 16, 59; "מנהרת-הזמן" 57, 96; "מנהרת-הזמן" 59, 58; "מנהרת-הזמן" 60, 62.

¹⁹ מוטיב זקיפות הקומה והחוסן מופיע אף ב"מנהרת-הזמן" 10, 47; "מנהרת-הזמן" 13, 18; "מנהרת-הזמן" 18, 62, 43; "מנהרת-הזמן" 29, 84; "מנהרת-הזמן" 59, 53; "מנהרת-הזמן" 60, 33.

²⁰ מוטיב זה מופיע אף ב"מנהרת-הזמן" 11, 50; "מנהרת-הזמן" 16, 60; "מנהרת-הזמן" 18, 79; "מנהרת-הזמן" 21, 71; "מנהרת-הזמן" 22, 85; "מנהרת-הזמן" 27, 24.

כך [...] הרגשתי כאילו מרדכי אנילביץ' ממשיך לגעת בי בידי החזקות" ("מנהרת הזמן" 19, 80). יופיים הוא זה של שחקני קולנוע²¹ ובולטים הם בחוש ההומור ("מנהרת-הזמן" 16, 60), בהגינות ובחוש הצדק ("מנהרת-הזמן" 59, 98). סופרלטיבים אינם מנת חלקם הבלעדית של גיבורים יהודים. גם אותם לא יהודים שנרתמו למאמץ המלחמתי זוכים לתשבחות. לאורד וינגייט "היה [...] מבט בוער, והמבט הזה עשה לי צמרמורת בגב. הוא היה אחד האנשים המרשימים שראיתי בחיי, ולרגע עלה בדעתי שהמבט העמוק והבוער הזה מסוגל להפנט אותך [...]. אין אפילו חבר כנופיה אחד שיהיה לו האומץ להתקרב אל וינגייט [...]. דבקות במטרה [...] זה מה שאתם יכולים ללמוד מצ'רלס אורד וינגייט. הוא אף פעם לא יחזור בלי לבצע את מה שהוא החליט" ("מנהרת-הזמן" 7, 64).

כותב נתן אלתרמן (1947) ב"מגש הכסף": "לובשי חול וחגור וכבדי נעליים / בנתיב יעלו הם, הלוך והחרש / לא החליפו בגדס, לא מחו עוד במים / את עקבות יום הפרך וליל קו האש. // עייפים עד בלי קץ, נזירים ממרגוע / ונוטפים טללי נעורים עבריים ... / דום השניים ייגשו ועמדו עד בלי נוע / ואין אותם חיים הם או אם ירויים" (אלתרמן, 1947) "נערי מגש הכסף" הם הנערים אשר ב"מנהרת-הזמן" נכנסו, ובשתיקה נעמדו בשורות [...] הם נראו עייפים, ובגדיהם היו מקומטים. אף אחד מהם לא לבש מדיום אמיתיים של חייל [...] לוחמים בודדים של ה'הגנה' ושל האצ"ל עושים כל מה שהם יכולים כדי להדוף את התקפות הערבים [...] הערבים רבים והם מעטים" ("מנהרת-הזמן" 21, 63). חמישה חודשים לאחר כתיבת "מגש הכסף" שב נתן אלתרמן (1948) לנערי הפלמ"ח ב"מסביב למדורה": "וישבה שם עדת נערים בני בלי שם / חשופי מרפקים וברך [...] בשני שרוולים הקשורים לצוואר / רק הסוודר חיבקם מעורף / נעליים נוקשות ילקוטים / סעודה של זיתים ופרי תומר / וספלי אלומיניום קמוטים / ורעות וקורבן

---

²¹ מוטיב הגיבורים יפי התואר והבלורית הדומים לשחקני קולנוע מופיע ב"מנהרת-הזמן" 18, 62-70; "מנהרת-הזמן" 60, 33.

לאין אומר" (אלתרמן, 1948). אומץ לב והקרבה בלתי מתפשרת הם גם מנת חלקם של "שלושה אנשים [ש]ניגשו עכשיו אל אלעד וביקשו שיצרף אותם לכוח שיכנס לצפת. הסכנה לא הרתיעה אותם. הסיכויים הקלושים לצאת בחיים מהמבצע הזה לא גרמו להם להסס. אחד מהם נשמע כאילו הוא ממש מתחנף" ("מנהרת-הזמן" 21, 66). דביר, לוחם גולני וצוער בקורס קצינים הוא גלגולו של הלוחם הפלמ"חניק, אלעד ממגניה של צפת ("מנהרת הזמן" 21, 51) ו"הצנחנים של צה"ל [...] (ש)ינצחו ויכבשו את הרובע היהודי החדש" ("מנהרת-הזמן" 1, 54), הם גלגולם של "הלוחמים האמיצים האלה" (שם) במלחמת השחרור.

הערצת דמויות והאדרתן חובקת זמנים היסטוריים שונים ומשותפת לבני לאומים שונים. על אברהם שפירא אומר סולימן הערבי: "הוא גיבור גדול. גדול גדול [...] כולם נותנים לו הרבה כבוד [...] הוא גיבור. הוא יודע להכות [...] הוא אמיץ, הוא חזק, הוא לא מפחד מאף אחד" ("מנהרת-הזמן" 12, 50-55). על דבריו מוסיפים נציגי שלושה דורות: דן, אמו והאיכר שבתאי, בן התקופה: "הוא היה תקיף ונחוש בדעתו. הוא נראה כל כך גאה ואמיץ עד שעניי התמלאו דמעות של התרגשות [...] אברהם שפירא לא מדבר ואנחנו לא שואלים [...] הוא לא רגיל לחזור בידיים ריקות. הוא איש גאה. הוא לא רגיל לתבוסות [...] נער בן חמש-עשרה [...] נשאר לבדו מול כולם. הוא היה אחד והם היו רבים. הוא היה ילד שהחזיק אלה ביד, והם היו מצוידים ברובים ובחרבות" ("מנהרת-הזמן" 12, 62-87). הערצת דמויות המופת היא גל-עד לזכרו של הגיבור, זה שנהרג בדמי ימיו וזה שנפטר בשיבה טובה. "יוסף טרומפלדור [...] הערצתי את האיש הזה", אומר דן, "כל שנה ביי"א באדר, המורים סיפרו לנו סיפורים על מעשה-הגבורה שלו ועל המילים האחרונות שאמר לפני שמת 'טוב למות בעד ארצנו' [...]. בכל שנה התרגשתי מהן מחדש" ("מנהרת-הזמן" 3, 35). כנופלי תש"ח, ממשיך המת לחיות בזיכרון האומה: "רציתי לספר למרדכי אנילביץ' שאני מעריך אותו [...] וילדים כמוני [...] יידעו עליו ויזכרו אותו ויעריצו אותו. רציתי לספר לו שאנחנו יודעים להעריך את המדינה שלנו ושומרים עליה ובשום

אופן לא ניתן לשום עם בעולם לשלוח אותנו למות בתאי הגזים" ("מנהרת-הזמן" 19, 72). הנופל נשאר חי בתודעה הלאומית: "ידעתי שאף אחד לא יודע מה קרה לו. ידעתי שמזכירים אותו בכל הזדמנות" ("מנהרת-הזמן" 38, 18), אומר דן על רון ארד, ועם חזרתו מהעבר הוא מדביק על חלון חדרו את הדבקית "לחופש נולד". מותו של הלוחם הוא מות הגוף אך לא מות הרוח. הוא ממשיך לחיות חיים סמליים שמאשררים את הסיפור הציוני ומוכיח בכך שכל מחיר הוא מחיר ראוי. גם אם מת, תפקידו של הגיבור ההרואי במרחב הלאומי עדיין לא הסתיים. בטרם יעזוב את בית היתומים רץ דן אל יאנוש קורצ'אק. "אמרת לי שאני מבטיח לך בשם כל עם ישראל, שלעולם לא נשכח אותך ושבמדינת ישראל שתקום ילדים ידעו מי הוא" ("מנהרת הזמן" 40, 84). על מנת שלא ישכחו את אלה שנפלו בחרב אויב מקדישה רון-פדר-עמית את "מנהרת הזמן" 55 "לזכרם של התלמידים והמלווים שאת סיפור גבורתם ניסיתי לתאר כאן" ("מנהרת-הזמן" 55, כריכה פנימית). כבקול קורא פונה היצירה לנמעניה ודורשת: "מחר בבוקר, כשתלכו לבית-הספר תנסו לזכור שלא רק את גיבורי מלחמות הדמים שעברו עלינו צריך לזכור. גם את גיבורי המלחמות האחרות צריך לזכור, כי בלעדיהם, איפה היינו היום? [...] איך היינו מחליפים בינינו ציפחות ואומרים אחד לשני 'הי אחי! מה הסיפור שלך?' ("מנהרת-הזמן" 57, 99) כותבת המחברת ומרפרפת לגיבורי המלחמה על העברית כשפה לאומית.

לתהליך החניכה הערכית בעלת הזיקה הלאומית-קהילתית נלווה הרצון לחינוך הנוער לאור ערכי "התרבות האוניברסלית"²² (אלוני, 2013, 23). חמישה ערכים אוניברסליים עולים במנהרת-הזמן. הערך הראשון הוא ערך **השוויון וכבוד האדם**; רוחל, ילדה בבית היתומים של יאנוש קורצ'אק,

---

²² הנחלת התרבות והמורשת נתפסת כתרומה בסיסית וראשונית של סוגת הסיפור ההיסטורי לילדים ולנוער. לטענת האק ונורטון ממחיש הסיפור ההיסטורי, כי גם אם הזמנים משתנים, הצרכים האנושיים האוניברסליים אינם משתנים, היות שכל האנשים באשר הם זקוקים וראויים לכבוד, אהבה וחירות (Huck, Norton, 2001, 463-464; 2003, 413).

מסבירה: "אצלנו כולם שווים. אין עניים ואין עשירים [...] כאן מתייחסים אליכם לפי מה שאתם" ("מנהרת-הזמן" 40, 42). על כך מוסיף הנער שרול: "כל אחד כאן הוא שונה [...] אני שונה ממך ואתה שונה ממני [...] כאן לא קובעים את היחס לילד לפי המראה שלו או לפי המשפחה שלו. כאן ההתנהגות קובעת. זה החוק" (שם, 46-48) ומסכמת שרון: "לפני הרבה שנים היו אנשים שחשבו שלילדים יש זכויות ושמגיע להם כבוד" (שם, 60).

ערך אוניברסלי שני הוא **ערך ההומניזם, הסולידריות האנושית והצדק החברתי**; "הם הלכו לפוצץ גשרים", מסופר על חיילי הפלמ"ח, "אבל קיבלו פקודה לא לפגוע באנשים [...] בכל מקום שהם יכלו לפנות תושבים ושומרים ממקום הסכנה ולהזהיר אותם – הם עשו את זה" ("מנהרת-הזמן" 16, 85). על דבריו של עופר השחצן והגזען, כי "האתיופים] הם לא יהודים כמונו [...] אני לא הייתי מכניס אף אחד מהם הביתה" ("מנהרת-הזמן" 6, 13), מגיבים דן ושרון בכעס רב. דבריו של עופר מעומתים עם דבריו של בני, נציג הסוכנות היהודית: "האתיופים] הם ציונים גדולים. [...] אין שום הבדל בינם לבין היהודים שעלו לארץ מרוסיה או מפולין או ממרוקו או מתימן [...] הם קיימו את כל המצוות בדיוק כמו היהודים במקומות אחרים. והם התגעגעו לארץ בדיוק כמו הסבים והסבתות שלנו [...] מאות שנים הם נאבקו בנוצרים שניסו להכריח אותם להמיר את דתם ולהיות נוצרים. הם שמרו בקנאות על היהדות שלהם, והתפללו כמונו להגיע לירושלים" ("מנהרת-הזמן" 6, 70-72).

הערך השלישי הוא **יושרה אישית והתנהגות כנה והוגנת כלפי הזולת**. "מה ששנוא עליך – אל תעשה לחברך", קובע דן ("מנהרת-הזמן" 52, 16) ומדגיש, כי בשני דיברות מתמקדת הסדרה – "לא תגנוב" ו"לא תענה ברעך עד שקר". כאשר בתל-חי קר בחורף, דן נאלץ "לקחת" מעיל מהחבל ומצטער על כך: "אני ילד שלא גונב דברים" ("מנהרת-הזמן" 3, 46)²³. "בחיים האמיתיים שלי, בהווה, אני לא ילד שקרן. תמיד חשוב לי להגיד את

---

²³ הדיבר "לא תגנוב" מופיע אף ב"מנהרת-הזמן" 7, 51; "מנהרת-הזמן" 41, 54.

האמת" אומר דן, "אני רוצה להיות אני! אני רוצה להיות דן שחורי, הילד הישר, שלא מסתבך בשקרים ושומר את האמת" ("מנהרת-הזמן" 57, 67)²⁴.

הערכה כלפי מוקיריך ושמירה על נאמנות להם אף היא ערך המועלה על נס במנהרת-הזמן. דן נכנס לארמון אחשוורוש, נתפס ומושם בכלא. כרשנא, אחד האסירים, לוקח את דן תחת חסותו ודואג לו כדאגת אב לבנו. כאשר נלקח דן מבית הכלא לביתו של רב הסריסים, הוא אינו שוכח את מיטיבו ולמרות מכות האלה הניחתות עליו, הוא זועק לעבר כרשנא: "תודה רבה על כל מה שעשיתם [...] אם אפגוש אנשים חשובים אעשה הכול לשחרר אותך!" ("מנהרת-הזמן" 52, 43).

הערך האחרון שבו דבקה הסדרה הוא ערך שנקשר בתודעה הלאומית לצה"ל וקובע כי **לא משאירים חייל מאחור** אם נהרג או נפגע. "אתם הייתם עוזבים מקום, ומשאירים את החברה הכי טובה שלכם קבורה באדמה?" פונה דן אל נמעניו בשאלה רטורית ("מנהרת-הזמן" 59, 66)²⁵.

היבטים פואטיים

תהליך החינוך הערכי הלוקאלי והאוניברסלי נשען ב"מנהרת-הזמן" על מבנה עלילתי משולש שבו מתקיימות שלוש עלילות מקבילות: עלילת המסע המשמית, עלילת החניכה הדידקטית ועלילה רפורטזית. **עלילת המסע המשמית** היא עלילה הרואית של "חבורה"²⁶ אשר במרכזה מצוי הגיבור – יחיד שהוא נציגו של הכלל. עלילה זו כדברי טלמון, "מניחה מציאות שאפשר לפעול בה ולהשפיע על גורלם של היחיד והלאום. היא מייצגת אתוס

---

²⁴ הדיבר "לא תענה ברעך עד שקר" מופיע אף ב"מנהרת-הזמן" 37, 34; "מנהרת-הזמן" 38,

²²

ערך זה אף מופיע ב"מנהרת-הזמן" 58, 33.

²⁵ עלילת החבורה היא כפולה ומתקיימת הן בעבר ההיסטורי הן בהווה. עלילה זו נשענת על ²⁶ דגם סיפורי החבורה הישראליים הקלאסיים **מחטמב"ה** ליגאל מוסינזון (1949-1959, דור ראשון בהנהגת ירון זהבי ו-1966-1994 בהנהגת יואב צור), **חבורה שכזאת** לפוצ'ו (1957) **שמונה בעקבות אחד** לימימה טשרנוביץ-אבידר (1945).

קולקטיביסטי, המניח שביצוען והגשמתן של משימות לאומיות אפשרי מתוך שיתוף פעולה פונקציונאלי וסולידרי בין הפרטים בקבוצה" (טלמון, 2001, 61). עלילת המסע המשימתי מתמקדת ב"מנהרת הזמן" בעבר ההיסטורי שמתוכו נבנית ומתהווה זהות לאומית מתוך קושי עטוף באמונה שבצדקת הדרך. המשימה העומדת בפתחה של החבורה והגיבור העומד בראשה קשורה בהתיישבות ובעיקר בלחימה באויבי הלאום, האומה והמדינה. זוהי משימה תכליתית שבה הסולידריות של החבורה מאפשרת את ביצועה המוצלח.

עלילת החניכה הדידקטית משתלבת בעלילת המסע המשימתי ובונה מסר דידיקטי ציוני וערכי (טלמון, 2001, 62). נמעניה הפנים-טקסטואליים והחוץ-טקסטואליים של מנהרת הזמן עוברים מסלול חניכה שמעלה על נס את הכרחיותו ואת חשיבותו של המפעל הציוני ושל הנורמות ה"צבריות", ובכך הם מצטרפים לקולקטיב הפועל של עלילת המסע המשימתי. שני הנמענים לא רק אמורים להתחנך לאורו של האתוס, אלא אף להתפתח רוחנית ורגשית (טלמון, 2001, 44). סריסי המלך אחשוורוש מנסים להכריח את דן להשתחוות לפסל. דן מסרב בכל תוקף תוך סיכון חייו ומסביר: "זכרתי את כל אותם יהודים שמתו משום שלא הסכימו להשתחוות לפסל, והרגשתי שבדיוק כמוהם גם אני לא מסוגל לעשות דבר כזה. ואז, כאשר חרבונא ואסיר נוסף התנפלו עלי וממש הכריחו אותי להשתחוות, הדפתי אותם בכוח [...] וצעקתי 'אני יהודי, ואלוהים שלי לא מרשה לנו להשתחוות לפסלים'" ("מנהרת-הזמן" 52, 71).

על מנת להבטיח את עיגון הסיפורים במציאות ההיסטורית ולמזער את תחושת הבדיון, ועל מנת לוודא את קליטתם של האירועים המתוארים כאותם שאכן התרחשו במציאות ואין להכחישם, נבנית בסדרה **העלילה**

הרפורטז'ית.²⁷ המסע בזמן מאפשר את סיפורם של האירועים מנקודת מבט אישית, זו של דן, שחווה את האירועים והיה עד להם. בכך לא רק מחזקת האותנטיות של הסיפור, אלא אף מובטחת בניית האמפטיה בין המספר לסיפורו, וכן בין הנמענים לסיפור. דן במעמדו כמספר יעד שהשתתף בהתרחשויות וחווה אותן מקרוב זוכה למעמד של זה שיכול לנסח אמיתות כלליות ונשגבות, אשר גם אם הן נאמרות מפיו של ילד בן עשר, הן נתפסות כאמת צרופה. יש שהאמיתות מופנות בעיקר לנמען הצעיר: "לפעמים מאד קל לוותר על משהו שיש לך, אבל כאשר אתה שוקל את האפשרות להעביר אותו למישהו אחר, המצב משתנה" ("מנהרת-הזמן" 12, 13); "מצד אחד זה באמת מסקרן לדעת מה יקרה לך בעתיד. אבל מצד שני, כשאתה כבר שומע מה יקרה לך, זה מבלבל מאד" ("מנהרת-הזמן" 59, 90). יש שהן פונות הן לנמען הילד הן לנמען המבוגר²⁸: "אם אתה מיואש – הייאוש מוליד עוד ייאוש. אבל אם אתה מקווה לטוב – התקווה מביאה רק טוב" ("מנהרת-הזמן" 6, 34); "אני חושב שבחיים עדיף לא לדעת מה עומד לקרות. כשאתה לא יודע מה עומד לקרות, אתה יכול לקוות שמה שיקרה יהיה טוב. אבל כשאתה יודע בדיוק מה עומד להיות [...] אתם יודעים איזו הרגשה נוראה זאת?" ("מנהרת-הזמן" 38, 51); "תנסה לחשוב מחשבות חיוביות, ואז אולי אפילו תבנה מהחוויה" ("מנהרת-הזמן" 59, 22).

יש שהאמיתות הן אמיתות פילוסופיות-לאומיות: "יש גיבורים ויש גיבורים. לדעתי, להיות גיבור בארץ-ישראל זה הרבה יותר קל מאשר להיות גיבור בגטו ורשה שבפולין [...]. הם לא סתם גיבורים, אלא ענקים, והמפקד שלהם הוא לא סתם ענק, אלא ענק הענקים" ("מנהרת-הזמן" 19, 71); בעוד דן הוא שופרן של האמיתות הפילוסופיות, שופריהן של האמיתות ההיסטוריות הם דמויות המבוגרים (הוריו של דן, המורה מירי ובעלה

---

²⁷ רפורטז'יה – כתיבה דיווחית, תיעודית המקבילה לכתיבה עיתונאית והמקנה לסיפור אמיתות ומהימנות היות והמספר היה "עדי" למתרחש. הכתיבה הרפורטז'ית היתה אחת הסוגות הספרותיות שאפיינה את ספרות דור הפלמ"ח (חבר, 1999, 25).
²⁸ על הנמען הילד והנמען המבוגר בספרות הילדים והנוער ראו: סצ'רדוטי, 2000 עמ' 9-19.

בספריה המוקדמים של הסדרה) ואתרי האינטרנט (בספריה המאוחרים של הסדרה). המבוגרים והמקורות הכתובים והווירטואליים הם הערוץ הישיר שדרכו מועברת הוראת ההיסטוריה ולכן נקראים חלקים נרחבים בספרי הסדרה יותר ככרוניקה היסטורית מאשר כרומן בדיוני.

חינוך הנמען להכרה במוגבלותו של הכוח האנושי

סוגת המסע בזמן היא סוגה ספרותית פופולרית בקרב בני נוער ומבוגרים כאחד היות שהיא מושכת בחוטים המניעים את המין האנושי – המרוץ אחר הקדמה, מתיחת גבולות המוח האנושי, והאמונה ביכולותיו של האדם לפצח את צפונות הטבע בכלל והאלוהות בפרט, ולעשות בהם שימוש לצרכיו שלו. המסע בזמן הוא וריאציה מדעית-טכנולוגית שבאה לשרת את הכמיהה לפענוח העבר ולידיעת העתיד. בחתך גס ניתן לומר כי סוגת המסע בזמן כוללת שני מסעות – **המסע לעבר והמסע לעתיד**. העבר מרתק אותנו, היות שאנו לא יכולים לחזור אליו, אך הספרות, הקולנוע והתיאטרון יכולים "להעביר" אותנו אליו על כנפי הבדיה. עלילות המסע בזמן אל העבר מגוונות וכוללות נסיעה לעבר על מנת לשנות את ההיסטוריה, לקחת חלק באירוע היסטורי מכונן, לתקן עוולות בחיים האישיים, לעזור לאחד מאבותיו של הנוסע בזמן, לראות כיצד חיו הדורות הקודמים, או להתריע מפני אירועים שעלולים להתרחש ולנסות למנוע את התרחשותם. החזרה לעבר על מנת לשנות או לחוות אותו מעלה מחשבות, דילמות ותהיות: אם נשנה את העבר מה עלולות להיות התוצאות? סיפורי המסע בזמן לעבר ממחישים ומחזקים את העובדה שהעבר הוא העבר. עלינו כבני אנוש ללמוד להתמודד עם תחושת התסכול וחוסר האונים הנובעת מכך שאין אנו יכולים להחזיר את הגלגל לאחור ולשנות את שהיה ואירע. באשר לסיפורי מסע בזמן שבהם התנועה היא מן ההווה אל העתיד, התמונה שונה במקצת. אנו כמהים לדעת את צפונות העתיד כמו את צפונות העבר. סיפורי המסע לעתיד רבים ומגוונים וכוללים נסיעה לעתיד על מנת לראות כיצד ייראה

עולמנו, או ניסיון לעצור אירוע עתידי מלהתרחש, או לאור רצונה של ישות זו או אחרת להכחיד את המין האנושי, הטבע או כדור הארץ.

בתלמוד הבבלי מסופרת האגדה על משה רבנו העולה השמימה על מנת לקבל את התורה.²⁹ בהגיעו לעולמות העליונים פוגש משה את האל היושב ומקשט את אותיות התורה, עיסוק שמעכב את מסירתה למשה ולעם ישראל. על תהייתו של משה למעשי האל, מסביר היושב במרומים כי הוא מכין את התורה לרבי עקיבא שידרוש כל אות ותג בתורה ויוציא ממנה הלכות חדשות (התורה שבעל-פה). משה מבקש לפגוש את העילוי והאל "מעבירו" כאלף חמש מאות שנה לעתיד, לבית מדרשו של רבי עקיבא. הוא מתיישב בספסליו האחוריים של בית המדרש, מאזין בקשב לנאמר אך אינו מצליח לפענחו. חששו של משה שמא נשללה ממנו זכות ראשונים ושובשה תורתו נעלם כאשר הוא שומע את רבי עקיבא אומר, כי מקור ההלכה הוא הלכה למשה בסיני. רק אז נחה דעתו והוא "חוזר" לאל לקבל את תורתו. משה בוחר לנוע קדימה במנהרת זמן אל העתיד כדי להיווכח מיהו זה שבעברו מתעכב האל במתן התורה. אך "הקפיצה בזמן" היא בעייתית ולזמן קצר בלבד, כי גם משה רבנו, אבי הנביאים, אינו יכול לפרוץ את מחסום הזמן. כמעברו בזמן של חוני המעגל בתלמוד הבבלי, כן מעברו של משה לבית מדרשו של רבי עקיבא בא ללמד את הגיבור כי אדם שעובר את הגבול האנושי טרם זמנו, חושף את עצמו לבדידות חברתית, לפגיעות ולעלבון (בן-ארי, 2004). פן נוסף ללקח הזה מופיע באגדה על חוני המעגל ותפילתו להורדת גשמים בעת בצורת. חוני מתפלל, אך הגשמים אינם יורדים. במצוקתו פונה חוני לאל וזה נענה לו, אך הגשמים אינם בהכרח אותם הגשמים שבהם חפץ חוני. מבחינה קלדרון: "הקרבה בין היחיד

---

²⁹ "אמר רב יהודה אמר רב בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות אמר לפניו רבש"ע מי מעכב על ידך אמר לו אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות אמר לפניו רבש"ע הראהו לי אמר לו חזור לאחורך הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומרים" (סדר קודשים, מסכת מנחות פרק ג', דף כט, ב').

שבשמיים לבין היחיד שבמעגל היא עובדה, והגשמים יורדים אלא שעוצמתם מתסכלת את חוני, פעם משום שאינם שופעים במידה מספקת ופעם משום שהם רבים מדי [...]. חוסר השליטה במידת השפע מלמדת את חוני להכיר במקור כוחו ובגבולותיו" (קלדרון, 2009, 294).

"הזמן הוא אחת החידות הגדולות של היקום. כולנו נסחפים בנהר הזמן כנגד רצוננו," כותב הפיזיקאי מיצ'ו קאקו בספרו **הפיזיקה של הבלתי אפשרי** (קאקו, 2010, 201-202). חידת הזמן היתה ועודנה אניגמה שעמה מתחבט המין האנושי, גם אם תורת היחסות של אלברט איינשטיין שינתה ללא הכר את אופי ההתחבטות. מסביר האופטמן (2006, 14) כי "לפני [...] איינשטיין התייחס המדע לזמן כאל משהו שפשוט קיים וזהו זה [...]. איש לא חלם על ביצוע פעולות על הזמן עצמו, על שינוי הזמן, על כך שקצב חלוף הזמן יכול להיות שונה במקומות שונים. תורת היחסות הראתה [...] שכל אלה אפשריים, ומעל לכל, פתחה פתח לתקווה שאולי נוכל אי פעם לפתח מכונת זמן אשר תוכל לנסוע קדימה ואחורה". התקווה מניעה את האדם קדימה, אך בינתיים כל שנשאר בידו הוא להכיר במוגבלותו האנושית.

"האם אפשר לשנות את מה שכבר היה? והרי העבר הוא עבר ומה שהיה כבר היה" ("מנהרת-הזמן" 1, 56), תוהה דן ומעלה בכך את אחד הפרדוקסים המוכרים ביותר בספרי המסע בזמן – "פרדוקס הסבא"³⁰. בבסיסו של "פרדוקס הסבא" עומד הרעיון של יקום שמתקן את עצמו. הנוסע בזמן אולי יכול לשנות כמה פרטים זמניים, אך לא חשוב מה יעשה, התוצאות הסופיות יישארו אותן התוצאות. "פרדוקס הסבא" מעסיק מאוד את דן ושרון, והם תוהים על פשרו פעמים רבות לאורך שישים ושלושת ספרי הסדרה: "אתה חושב שנשאר פה לתמיד? [...] בעוד חמישים שנה

---

³⁰ "אם טים (הנוסע בזמן) הרג את סבא שלו [...] אזי: אין סבא, אין אבא. אין אבא, אין טים. אין טים, אין רצח. [...] אין סבא, אין הון משפחתי. אין הון משפחתי, אין מכונת זמן. אין מכונת זמן, אין רצח", מסביר פילוסוף המדע, דייוויד לואיס (Lewis, 1976, 151). או כדברי האופטמן (2006, 14-17): "את חוזרת בזמן ומונעת מסבך לפגוש את סבתך [...] אין פגישה, אביך או אמך אינם נולדים, כלומר גם את לא קיימת, ואין מי שיחזור בזמן למנוע מסבך לפגוש את סבתך, כלומר יש פגישה, את כן קיימת, כלומר... תסוכת של ממש".

אנחנו צריכים להיוולד [...] לא יכול להיות שלא ניוולד, כי עובדה שנוולדנו, ועובדה שאנחנו בני עשר, לא?" ("מנהרת-הזמן" 2, 56). שרון חוששת "להיתקע" בתקופת "חומה ומגדל" ו"פרדוקס הסבא" משמש לה משענת כמו גם לזן ברגעים שבהם חייהם בסכנה. "לא יודע איך נהיתי פתאום אמיץ כל-כך," אומר דן בטרם הוא מחליט לקפוץ בין גגות הרובע היהודי בירושלים במנוסתו מהירדנים. "אולי הידיעה שאני בא מתקופה אחרת נתנה לי אומץ. אולי היה לי מין בטחון מוזר כזה שבעצם שום דבר לא יכול לקרות לי במלחמת השחרור, כי הרי אני צריך להיוולד ב-1987 ואם יקרה לי משהו ב-1948 איך אני איוולד בזמן ואיך אני אגיע להיות בן עשר? ואיך אני אמצא את המנהרה שהתברר שהיא מנהרת-זמן?" ("מנהרת-הזמן" 1, 65). במנהרת-הזמן 5 מתנדב דן לעמוד על החומה ולדווח על המתרחש: "רציתי להסביר לה," אומר דן, "שגם אם חייל ירדני יירה בי, לא יקרה לי כלום, כי בזמן הזה שבו אני נמצא עכשיו, הרי בעצם עוד לא נולדתי, ואף חייל ירדני לא יכול להרוג את מי שעוד לא נולד" ("מנהרת-הזמן" 5, 61) "אם אני נמצא בשנת 1946 איך אני יכול להיפצע? איך אני יכול להיפצע, אם עוד לא נולדתי? איך יכול לקרות לי משהו, אם אני לא קיים?" ("מנהרת-הזמן" 13, 75), משכנע דן את עצמו לפני שהוא מחליט לקפוץ ממשאית בריטית נוסעת שמובילה אותו ואת אנשי קיבוץ יגור למחנה העצורים. על "פרדוקס הסבא" נשענים דן ושרון כאשר ברצונם להפגין אומץ לב כיאה לגיבורים הנערצים עליהם: "בהווה טביעה בבוץ עמוק כזה עלולה לגרום למחנק ולמוות, אבל אם הבוץ הזה שייך לעבר – אנחנו מחוסנים, כי איך יכול אדם למות בתקופה שהוא עדיין לא נולד בה?" ("מנהרת-הזמן" 16, 23); "בלב הזכרתי לעצמי שאני לא קיים. אם אני לא קיים, גם אם יענו אותי, לא יקרה לי כלום. אפילו אם יתלשו לי את הלשון, כשאחזור להווה תהיה לי לשון. וגם אם יהרגו אותי, כשאחזור להווה, אני אהיה חי. אז בבקשה, מיסטר בלש, תמשיך לצעוק עלי ולסנוור אותי כמה שמתחשק לך, זה לא יעזור לך [...] אתה מבין את זה?" ("מנהרת-הזמן" 28, 71-72).

פרדוקס דומה ל"פרדוקס הסבא" הוא "פרדוקס היטלר". באופן תיאורטי, נוסע בזמן יכול לחזור לעבר, להרוג את היטלר בטרם התרחשה השואה ולמנוע את רציחתם של שישה מיליון יהודים ועוד מיליוני בני אדם אחרים. אך תוצאותיו של מהלך כזה יגרמו לאפקט הדומינו וישפיעו על אירועים אחרים שהנוסע בזמן אפילו לא חשב עליהם, ועלולים אף לגרום לתוצאות הרסניות יותר מאלה שהנוסע בזמן קיווה למנוע³¹. על רצונם של הוריו של גינא לאמץ אותו ואת שרון בסלובניה של מלחמת העולם השנייה אומר דן: "תארו לכם שההורים של גינא היו מאמצים אותנו, ולעולם לא היינו חוזרים להווה [...] בני כמה היינו? לפי החשבון שלי, היום היינו בני שבעים, ויכולנו להיות הסבא של הסבא של עצמנו [...] אבל אנחנו ידענו שלא נוכל לשנות את ההיסטוריה. אף פעם לא הצלחנו לשנות משהו" ("מנהרת-הזמן" 30, 56-58). הרצון לשנות אירועים היסטוריים משמעותיים שכבר התרחשו הוא דחף שעמו מתמודדים הילדים השכם והערב: דן רוצה לספר לחנה סנש את האמת ולהזהיר אותה מפני העתיד לקרות, אך מודע לכך שאינו יכול להצילה. לפיכך מה שנותר בידו הוא רק "לעודד אותה" ("מנהרת-הזמן" 30, 63).

כיצד מתמודדת הסדרה בכלל וגיבוריה בפרט עם הפרדוקסים האלה ועם מוגבלותם האנושית? דרך אחת היא, כפי שמסביר קאקו (קאקו, 2010, 208), שהנוסע בזמן חוזר על ההיסטוריה וכך ממלא את תפקידו בעבר. ב"מנהרת הזמן" 11 דן ושרון הם אלה שמביאים למשה ברזני ולמאיר פינשטיין את התפוזים שבתוכם טמונות הפצצות. ביצירה מתרחשת סדרת אירועים "מעגלית" שבמסגרתם דן ושרון הם אלה שגורמים לאירוע שאכן

---

³¹ "אם נוכל לחזור אל העבר, לא יהיה אפשר לכתוב את ההיסטוריה. ברגע שההיסטוריונים יכתבו את תולדות העבר, מישהו יוכל לחזור אל העבר ולשנות את האירועים [...] למשל, לו היינו חוזרים לעידן הדינוזאורים ודורכים בטעות על יונק שהוא במקרה האב הקדמון שלנו, אולי היינו מחסלים, בדרך מקרה, את המין האנושי כולו. ההיסטוריה תהפוך לפרודיה אימפולסיבית חסרת סוף, כשתיירים מהעתיד ירמסו ברגליהם מאורעות היסטוריים בניסיון למצוא את הזווית הטובה ביותר למצלמה" (קאקו, 2010, 204).

התרחש להתחולל וכך הסדר בא על כנו. בטרם ינסו לשנות את המציאות ולמונע מלוחם האצ"ל ומלוחם הלח"י להתאבד, כוח מסתורי "שואב" אותם בחזרה להווה. הדרך השנייה היא השלמה עם צו הגורל. "יש חוק שמונע מאיתנו ללכת על התקרה, אף על פי שאולי אנחנו רוצים לעשות זאת. משום כך גם ייתכן שיש חוק שמונע מאיתנו להרוג את ההורים שלנו לפני שנולדנו. "איזשהו חוק משונה מונע מאיתנו ללחוץ על ההדק," מסביר קאקו (2010, 208). על דן ושרון להגיע לתובנה כי לנוסע בזמן אין רצון חופשי, ועליהם להשלים עם כך שהם לא יוכלו לשנות שום דבר. דרך שלישית להתמודדות עם הפרדוקסים היא להסתפק בחוויה ולא לשנותה. לעמית הרוצה להזהיר את רון ארד מפני העתיד להתרחש אומר דן: "איך אנחנו יכולים להזהיר מישהו מפני משהו שכבר קרה לפני עשרים שנה! [...]. תשכחי מזה [...]. מה שהיה היה, לטוב ולרע. [...] מנהרת-הזמן מאפשרת לנו להציץ אל העבר, להיות בתוך המאורעות, לחוות אותם, להרגיש את מה שהרגישו האנשים שהיו שם ואף פעם לא לשנות" ("מנהרת-הזמן" 38, 40-48).

דרך נוספת ומרכזית היא פיצול היקום לשני עולמות מקבילים. "בציר זמן אחד, האנשים שהרגתם נראים ממש כמו ההורים שלך, אבל הם שונים, מכיוון שכעת אתם ביקום מקביל," מסביר קאקו. (2010, 208-209). פתרון שני העולמות מסביר כמה חוקים שמתקיימים ב"מנהרת-הזמן" אשר אין לשוברים. החוק הראשון הוא שההבדל בין זמן היציאה לזמן ההגעה אינו שווה למשך המסע.³² ב"מנהרת-הזמן" הזמן עוצר מלכת ברגע המעבר. בכל פעם שדן ושרון נסחפים להרפתקאות בעבר, שעוניהם נעצרים. לפיכך, שהייה של חודש בחוות הניסיונות בעתלית ("מנהרת-הזמן" 18), ימים מספר בתאו של דרייפוס ("מנהרת-הזמן" 29, 81) וחודשים רבים במחנה הפרטיזנים בסלובניה ("מנהרת-הזמן" 30), הם לא יותר מאשר חצי שעה

---

³² "(הנוסע בזמן) יוצא למסע, 'נוסע' שעה, לדוגמה, ואז הוא מגיע. הזמן שאליו הוא מגיע הוא לא שעה לאחר יציאתו: הזמן מאוחר יותר, אם 'נסע' לעתיד או מוקדם יותר אם 'נסע' לעבר" (Lewis, 1976, 145).

בזמנו של ההווה הסיפורי. אך יש ש"הזמן לא רק עצר, אלא התחיל ללכת אחורנית" ("מנהרת-הזמן" 1, 43) ויש שתחושת הזמן אובדת כליל, כמו בשינה ("מנהרת-הזמן" 11, 70).

החוק השני הוא ש"כשאנחנו חוזרים לתקופה שלנו, אנחנו לא יכולים להביא איתנו שום הוכחה שהיינו בעבר" ("מנהרת-הזמן" 3, 83). העבר הוא העבר וההווה הוא ההווה ואין לערב בין שני העולמות ולכן, "אם יוצאים מהמערה והמכשירים הניידים לא עובדים, זה סימן רק לדבר אחד, שלא יצאת החוצה אל התקופה שלך, אלא חזרת אל תקופה אחרת" ("מנהרת-הזמן" 53, 21). תובנה זו מובילה לחוק השלישי, הקובע כי "ההיגיון שלך אינו נכון גם לגבי תקופות אחרות" ("מנהרת-הזמן" 7, 53). לכן נצמדים דן ושרון להיגיון האנושי שאותו הם ונמעניהם מכירים: "שרון, איך את יכולה להתאהב במי שהיה ילד לפני חמישים שנה, אבל היום הוא בערך בגיל של סבא שלך?" ("מנהרת-הזמן" 5, 84); "ההיגיון לא עובד פה", אומר דן למראה יעקב שאותו פגש כמעפיל בספר אחד וכילד בגטו ורשה בספר מאוחר יותר, "יכול להיות שבכלל עוד לא נפגשנו. אני מתכוון להגיד שבזמן שאנחנו נמצאים בו עכשיו, הוא עוד לא הגיע בכלל לארץ באונית המעפילים" ("מנהרת-הזמן" 19, 33). "איך אתה יכול להתרסק אם אתה בכלל לא קיים?" שואלת שרון את דן ("מנהרת-הזמן" 16, 53) ומעלה את פתרון שני היקומים הקובע שבכל פעם שבה נפגע הנוסע בזמן, הוא נרפא בהווה ולא נשאר זכר לפצעים ו/או לפגיעה. "ידעתי שבעצם אני לא קיים. שבעצם, בכלל עוד לא נולדתי. שבעצם עדיין אין בעולם ילד ששמו דן שחורי [...] אך הכאב ברגל, למרות שהוא לא היה קיים באמת, היה חזק כל כך" ("מנהרת-הזמן" 19, 47). על מנת לשמר את שני היקומים המקבילים, על הגיבורים להעלים ראיות מההווה, כפי שמפרט דן ב"מנהרת-הזמן" 13:

יש כמה פעולות דחופות שחשוב לבצע ברגע שמגיעים לתקופת אחרת: [...] לכבות את הפנס [...] פנסים כמו אלה [...] לא היו לפני קום המדינה, וכבר קרה לנו שנפגענו בגלל שהיינו מצוידים באבזרים לא מוכרים. הפעולה השנייה הדחופה [...] להטמין את

הטלפון הסלולרי בתוך הכיס [...] תהיה מה שמצפים ממך להיות. אם אתה נמצא בתקופה אחרת, וכולם רצים לאיזשהו מקום, אל תהיה יוצא דופן. אל תתלבט, תצטרף אליהם, ותעשה בדיוק מה שהם עושים ("מנהרת הזמן" 13, 32-42).

חוק העולמות המקבילים מיטשטש ככל שהסדרה מתקדמת והבדיה משתלטת על חוקי המציאות. דורן, דן ושרון נפגשים עם בן-גוריון ומספרים לו על עתיד מדינת ישראל. בן-גוריון רוקד משמחה ומוחא כפיים. היכולת לספר לבן-גוריון את צפונות העתיד מתורץ בדבריו של בן-גוריון: "אם אני לא הייתי מאמין בעתיד, הרבה מההחלטות שקיבלתי לא היו מתקבלות" ("מנהרת-הזמן" 37, 81).

ברוב ספרי הסדרה נשמרת באדיקות ההבחנה הנחרצת בין שני העולמות. כאשר דן ושרון נפגשים עם דמויות מהעבר בהווה, או להפך, הדמויות אינן זוכרות אותם או מזהות אותם. הבחנה זו מתנפצת ב"מנהרת-הזמן" 51, כאשר נתן סגל, חברו של סבא של שרון בהווה ושוטר בריטי יהודי בעבר, זוכר את דן מהעבר: "זה הילד [...] הילד שפגשתי ביום של ההפגנות הגדולות נגד הספר הלבן של מקדונלד" ("מנהרת-הזמן" 51, 97). ניפוץ הגבולות בין שני היקומים מתבטא גם בהתערבות הילדים בחיי הגיבורים. כאשר עומד יעקב אבינו לעזוב את לוז בטרם שינה את שמה לבית-אל מתערב צור גרטנר ומזכיר ליעקב, כי עליו לשנות את השם – "בתורה כתוב בפירוש שהוא שינה את שם המקום לבית-אל", אז מה רציתם, שאתן לו לשכוח?" ("מנהרת-הזמן" 58, 45). גם אם המספר והמחבר המובלע "שוכחים" מדי פעם בפעם את חוקי הפרדת העולמות, בבסיסה הדידקטי של הסדרה ממשיכה להתקיים התובנה כי נפלאות דרכי היקום והזמן ונשגבות הן מיכולת הבנתו של האדם.

יציאה מהמערה וסיכום

שבעים שנה ישן חוני במערה ולאחריהן יצא וראה כי העולם השתנה. בתלמוד הירושלמי מקום שהיה בעבר נטוע כרמים, היה עם "חזרתו" של

חוני למטע זיתים, ובתלמוד הבבלי הדורות התחלפו ואפילו בני משפחתו ובאי בית המדרש אינם מזהים אותו. אך לא רק העולם החיצוני השתנה במשך השתייה במערה. גם זה אשר נכנס אליה יוצא ממנה שונה. טוענת קלדרון: "השתייה במערה ממלאת את הגיבור בעוצמה [...] והיציאה ממנה בדרך כלל מתוארת כמעבר דרמטי, קשה ומשמעותי כלידה מחודשת" (קלדרון, 2009, 290-291).

כגיבור התלמודי כן דן, גיבורה בן העשר של מנהרת-הזמן, משתנה ככל שמתקדמת הסדרה, ומטרת השינוי היא עיצובו של דן כנושא הדגל של האתוס ההרואי וכנושא דברו של הנרטיב הציוני. בפתיחה לספר הראשון בסדרה מעיד דן על עצמו: "אני לא הילד הכי אמיץ בעולם" ("מנהרת-הזמן" 1, 8). דן משתף את הקוראים בכך, שכאשר הוא צופה בסרטי ערפדים ו"משהו נורא קורה על המסך" (שם, 7) הוא רץ להתחבא מתחת לשמיכה. לא זה הגיבור שראוי כי יזדהו עמו הנמענים הפנים והחוץ-טקסטואליים, ולכן תהליך עיצובו מחדש של דן בהתאם למודל ה"יהודי החדש" של הציונות מתחיל כבר בספר הראשון. כאשר רחל נפצעת מקליע ברגלה, דן נושא אותה על גבו ומדלג עמה מעל גגות הרובע היהודי כדי להביאה למקום מבטחים ("מנהרת-הזמן" 1). ליעקב, הילד המעפיל העומד לפני סכנת גירוש לקפריסין, אומר דן: "אנחנו לא ניתן להם לגרש אתכם. אם הם רוצים לגרש, שיגרשו אותנו" ("מנהרת-הזמן" 4, 63). ב"מנהרת הזמן" 18 פעולות הגבורה מתקדמות צעד אחד קדימה כאשר אבשלום פיינברג מטיל על דן ושרון משימה מסוכנת – להגניב סם הרדמה לכוס הקפה של המפקד התורכי. ניסיונו של דן להצטרף לכוח הלוחם כבר בספר העוקב, "מנהרת-הזמן" 19, נכשל ודן קובל על כך: "למה אנחנו לא יכולים להישאר כאן ולהילחם איתם עד הסוף? גם אם אנשי האס-אס ישרפו אותנו, נצא חיים מהמרד הזה, כי נולדנו אחריו; לעומת זאת, אם הוא ישלח ילדים אחרים, אולי הפרטיזנים יצילו אותם? אולי בזכות השליחות הזאת הם יישארו בחיים?" ("מנהרת-הזמן" 19, 75).

משאלות הלחימה של דן מתגשמות במשימה נועזת שמוטלת על כתפיו בהגנה על הרובע היהודי בצפת בתקופת מלחמת השחרור: "הם זקוקים לשליחים שיחדרו לצפת ויעודדו את התושבים? מי הכי מתאים למשימה הזאת אם לא אנחנו? [...] משהו בתוכי לא הניח לי להישאר. ידעתי שאני חייב ללכת איתם. אם הם ייפגעו, אולי אוכל לעזור? הרי אני לא שייך לתקופה שלהם, ולכן יש לי כוחות שאין להם" ("מנהרת הזמן" 21, 56-69). על תעוזתו במילוי המשימה זוכה דן להוקרה מאלעד, מפקד "מחלקת הישע" ולהכרה כאחד מ"הטובים והנועזים בלוחמי הפלמ"ח." ("מנהרת-הזמן" 21, 83) עשרים ספרים קדימה, ב"מנהרת-הזמן" 41, תהליך חניכתו של דן בעיצומו: הוא מוכן להגן על שרון בגופו מפני חיילי המצביא הסורי, גורגיאס ("מנהרת-הזמן" 41, 46) והוא ושרון יוצאים אלי קרב עם לוחמי יהודה המכבי: "ילד וילדה מתקופה אחרת, שהיו נחויים להצטרף אל הלוחמים. הרי הייתה להם משימה לבצע" (שם, 64) ולאחר הקרב, בעוד יהודה המכבי ממשיך אל הקרב הבא, נותרים שרון ודן מאחור לטפל בפצועים. דן שהיה ילד ככל הילדים ועולמו הצטמצם למעגלי שייכות ראשוניים, אלה של עצמו, משפחתו וחבריו, פורץ למעגלי שייכות רחבים יותר, זה הקולקטיבי-לאומי וזה של הזולת. עובדה היא כי הוא מוכן להקריב את עצמו למען הלאום והאדם; תהיה זו רחל המחביאה את התרפים ("מנהרת-הזמן" 58, 92), מגני מצדה ("מנהרת-הזמן" 60), יהודי אודסה ("מנהרת-הזמן" 61) או שרון.

שהייתו של דן במערה, כשנתו של חוני, היא תקופה של אינקובציה אישית וקולקטיבית שבה הוא עובר תהליך חניכה אידיאולוגי-ציוני וערכי-מוסרי. כחוני בתלמוד הירושלמי, יסיים דן את הרפתקאותיו ביצירת סינתזה בין העבר להווה ובניסיון להבטיח קיום המשכי של תורת האבות. הכניסה למערה הביאה על חוני שינה פלאית ועל דן התעוררות אידיאולוגית ומודעות קולקטיבית. בין כניסתו של דן למערה ובין היציאה ממנה השתנתה המציאות במרחב הפרטי. עולמו "הצר כנמלה" של דן התהפך. במסעו לעבר הוא פוגש אנשים שאינם מכירים אותו, אנשים שמעמידים

אותו במבחן של זהות, אשר בעקבותיו הוא זוכה להכרה בכל מעגלי הזהות – מבית ומחוץ. זהו דן וזהו עולמו החדש, וכך יאה שיהא זה עולמם של הנמענים.

ביבליוגרפיה

- אבידר-טשרנוביץ, י'. (1945). *שמונה בעקבות אחד*. תל אביב: טברסקי.
- אלוני, נ'. (2013). חינוך ערכי: מתווה ראשוני, מושגי ופדגוגי בתוך: ברנדס עופרה ורעות יששכר (עורכות) *חינוך לערכים בעולם משתנה – אסופת ניירות דעה שהזמינה הוועדה לנושא מחקר מתווה דרך: הצעה לאירגון לימודים מחודש, היוזמה למחקר יישומי בחינוך*. ירושלים: משרד החינוך.
- אלמוג, ע'. (1997). *הצבר – דיוקן*. תל אביב: עם עובד.
- אלתרמן, נ'. (1947). הטור השביעי. *דבר*, 19.12.1947.
- אלתרמן, נ'. (1948). הטור השביעי. *דבר*, 7.5.1948.
- אפלטון. (1956). משל המערה. בתוך: *ספר המדינה לאפלטון*. תרגום: צבי דיזנדרוק. חיפה: בית הספר הראלי העברי, עמ' 173-186.
- בן-ארי, נ'. (2004). חוני המעגל ושנתו הארוכה – תענית ע"א. בתוך: *מעמקים, כתב עת וירטואלי לספרות ואמנות*, גיליון 4, תשס"ז, 2006.
- http://www.daat.ac.il/daat/ktav_et/maamar.asp?ktavet=1&id=192
- נדלה בתאריך 1/10/20 ארבע-עשרה.
- האופטמן, א'. (2006). בואו ניפגש בעוד מאה שנים. בתוך: *המימד העשירי*, גיליון 27, עמ' 14-17.
- חבר, ח'. (1999). *ספרות שנכתבת מכאן – קיצור הספרות הישראלית*. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- טלמון, מ'. (2001). *בלוז לצבר האבוד – חבורות ונוסטלגיה בקולנוע הישראלי*. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- מאייר, ס'. (2008) [2005]. *דמדומים*. תרגום: רחל אהרוני. תל אביב: ספריית הפועלים.
- מוסינזון, י'. (1949-1959). *חסמב"ה*. סדרה. תל אביב: טברסקי.

סצירדוטי, י'. (1995). לזכור ולא לשכוח – מסרים אידיאולוגיים וסלקציות לשוניות בספרות האיטלקית לילדים ונוער. **ספרות לילדים ונוער**, דצמבר 1995, (86), 37-45.

סצירדוטי, י'. (2000). **ביחד וכל אחד לחוד – על הנמען הילד והנמען המבוגר בשיח הספרות לילדים**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

סצירדוטי, י'. (2014). גיהינום מאושר – על החסך האנושי ומילוי ב'ניסים ונפלאות' ללאה גולדברג". **עיונים בספרות ילדים** גיליון 22, תשע"ד, עמ' 29-5.

עגנון, ש"י. (2008). "מעשה העז". בתוך: **קליפת תפוח הזהב**. תל אביב: שוקן. פאוליני, כ'. (2006) [2002]. **הידושה – אראגון**. תרגום: יעל ענבר. תל אביב: כנרת, זמורה ביתן.

פולמן, פ'. (2003) [1995]. **חומרי האפלים – המצפן הזהוב**. תרגום: יעל סלע-שפירו. ירושלים: כתר.

פוצ'ו (ויסלר, י'). (1957). **חבורה שכזאת**. תל אביב: עיצוביצוע. קאקו, מ'. (2010) [2008]. **הפיזיקה של הבלתי אפשרי**. תרגום: אוריאל גבעון. תל אביב: אריה ניר.

קולינס, ס'. (2010) [2008]. **משחקי הרעב**. תרגום: יעל אכמון. תל אביב: כנרת, זמורה ביתן.

קלדרון, ר'. (2009). המערה. בתוך: ינאי, הגר. (עורכת). **עם שתי הרגליים עמוק בעננים – על פנטסיה בספרות העברית**. באר שבע: הקשרים, עמ' 290-299. רולינג, ג'. ק'. (1998) [1997]. **הארי פוטר ואבן החכמים**. תרגום: גילי בר-הלל. תל אביב: ידיעות אחרונות.

רולינג, ג'. ק'. (2000) [1998]. **הארי פוטר וחדר הסודות**. תרגום: גילי בר-הלל. תל אביב: ידיעות אחרונות.

רון-פדר-עמית, ג'. (1997). "מנהרת-הזמן" 1 – **ירושלים במצור**. תל אביב: מודן.

רון-פדר-עמית, ג'. (1997). "מנהרת-הזמן" 2 – **מבצע חומה ומגדל**. תל אביב: מודן.

- רון-פדר-עמית, ג'. (1997). "מנהרת-הזמן" 3 – **גבורת תל-חי**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (1998). מנהרת-הזמן" 4 – **המעפילים מגיעים לחופי הארץ**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (1999). "מנהרת-הזמן" 6 – **מבצע משה**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (1999). "מנהרת-הזמן" 7 – **פלוגות האש**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2000). "מנהרת-הזמן" 10 – **דגל הדין**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2000). מנהרת-הזמן" 11 – **הנידונים למוות**. ת"א: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2000). "מנהרת-הזמן" 12 – **השומר הראשון**. ת"א: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2001). "מנהרת-הזמן" 13 – **השבת השחורה**. ת"א: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2002). "מנהרת-הזמן" 16 – **ליל הגשרים**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2002). "מנהרת-הזמן" 18 – **המרגלים מקבוצת ניל"י**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2003). "מנהרת-הזמן" 19 – **מרד גטו ורשה**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2003). "מנהרת-הזמן" 21 – **מחלקת הישע נכנסת לצפת**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2004). "מנהרת-הזמן" 22 – **המעפילים מגבול הצפון**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2004). "מנהרת-הזמן" 26 – **אסיר ציון**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2004). "מנהרת-הזמן" 27 – **המהנדס שהאיר את הארץ**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2005). "מנהרת-הזמן" 28 – **חייל ומשורר**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2005). "מנהרת-הזמן" 29 – **משפט דרייפוס**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2005). "מנהרת-הזמן" 30 – **הצנחנית הנועזת**. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2007). "מנהרת-הזמן" 37 – **דוגמא אישית**. תל אביב: מודן.

- רון-פדר-עמית, ג'. (2007). "מנהרת-הזמן" 38 – *תעלומת הנווט השבוי*. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2007). "מנהרת-הזמן" 40 – *ממלכת הילדים*. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2008). "מנהרת-הזמן" 41 – *מרד החשמונאים*. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2010). "מנהרת-הזמן" 51 – *הספר הלבן*. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2011). "מנהרת-הזמן" 52 – *ויהי בימי אחשוורוש*. ת"א: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2011). "מנהרת-הזמן" 53 – *נחש צפע*. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2012). "מנהרת-הזמן" 55 – *אסון מעלות*. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2012). "מנהרת-הזמן" 57 – *מלחמת השפות*. ת"א: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2012). "מנהרת-הזמן" 58 – *מלאכים עולים ויורדים*. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2013). "מנהרת-הזמן" 59 – *בן עניים*. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2013). "מנהרת-הזמן" 60 – *גבורת מצדה*. תל אביב: מודן.
- רון-פדר-עמית, ג'. (2013). "מנהרת-הזמן" 61 – *סופות בנגב*. תל אביב: מודן.
- Huck, C. (2001). *Children's Literature in the Elementary School*. New York: McGraw-Hill.
- Lewis, D. (1976). The Paradoxes of Time Travel. *American Philosophical Quarterly*, April 1976, pp. 14, 5-152.
- Norton, D. and Norton, S. (2003). *Through the Eyes of a Child: An Introduction to Children's Literature*. New Jersey: Merrill Prentice Hall.
- Tunnell, M, Jacobs, J., Young, T. and Bryan, G. (2011). *Children's Literature Briefly*. New Jersey: Pearson